

REMIGIUSZ POPOWSKI

SEMANTYKA FORM IMPERATIWU W LISTACH PAWŁA Z TARSU

Attycki dialekt języka greckiego epoki klasycznej dysponował wieloma fleksyjnymi formami trybu rozkazującego. Więcej z pewnością ich posiadał niż ogół języków indoeuropejskich. Miał mianowicie imperativus trzech stron, to jest activum, medium i passivum, trzech czasów gramatycznych: praesens, aoristum i perfectum¹, dwu osób: drugiej i trzeciej, oraz trzech liczb: singularis, dualis i pluralis. Nie było natomiast imperatiwu pierwszej osoby. Jego brak gramatycy antyku wyjaśniali w taki sposób: "Imperans ab eo, cui imperat, dividitur; cum ergo prima persona est, quae loquitur, ipsa sibi imperare non potest"². Ilość fleksyjnych form imperatiwu w dialekcie attyckim ukazuje tabela 1. na przykładzie słowa λύειν.

Użycie imperativus perfecti, zwłaszcza strony czynnej, było już w epoce klasycznej bardzo rzadkie. W dialekcie *koine* wyszła z użycia w ogóle liczba podwójna³, w tym także imperatiwu. Dialekt ten przedkładał w trzeciej osobie imperatiwu liczby mnogiej zakończenie –ωσαν, które w epoce klasycznej tylko sporadycznie się pojawiało (np. u Tukidydesa)⁴.

W Listach św. Pawła⁵ imperativus występuje 424 razy. Ich liczbowe rozpisanie według kategorii gramatycznych ukazuje tabela 2. Zgodnie z tendencjami dialektu

---

¹ J. T. H o o k e r. *Future Imperatives in Homer*. "Münchener Studien zur Sprachwissenschaft" 38:1979 s. 87-92. Hooker (s. 90) uważa, że w archaicznej greczyźnie istniał także imperativus futuri.

² P r i s c i a n u s. *Institutiones grammaticae*. W: *Grammatici Latini*. Ed. H. Keil. Vol. 2. Hildesheim 1961 s. 449 w. 8-10 (reprint z wydań XIX-wiecznych).

³ J. H u m b e r t. *Histoire de la langue grecque*. Paris 1972 s. 119.

⁴ D. G r o m s k a. *De sermone Hyperidis*. Lwów 1927 s. 33 n.; F. B l a s s. *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*. Bearbeitet von A. Debrunner. Aufl. 10. Göttingen 1959 § 84, 1.

⁵ Do Listów św. Pawła zalicza się tu całe Corpus Paulinum bez Listu do Hebrajczyków. Skrótty tytułów Listów podawane są według Biblii Tysiąclecia. W cytowaniach stosuje się następujący układ chronologiczny: 1 i 2 Tes, Gal, 1 i 2 Kor, Rz, Kol, Flm, Ef, Flp, 1 Tym, Tt, 2 Tym. (Wg *Introduction à la Bible*. T. 2. *Nouveau Testament*. Red. A. Robert, A. Feuillet. Ed. 2. Tournai 1959 s. 383 n.). Przez imperativus rozumie się w niniejszej rozprawie ściśle formy trybu rozkazującego.

"wspólnego", w którym napisane są Listy, Apostoł nie używa już wcale imperatiwów liczby podwójnej ani imperatiwów czasu perfectum⁶. Wszystkie pozostałe formy imperatiwów tworzą u niego naturalne opozycje semantyczne: 1. Opozycja *tempus praesens–tempus aoristum*, 2. Opozycja *numerus singularis–numerus pluralis*, 3. Opozycja *persona secunda–persona tertia*, 4. Opozycja *genus activum–genus passivum*, 5. Opozycja *nakaz–zakaz*. W opozycjach tych Paweł wybiera bardziej praesens niż aoristum, bardziej pluralis niż singularis, bardziej osobę drugą niż trzecią, bardziej activum niż passivum oraz bardziej nakaz niż zakaz.

1. OPOZYCJA *TEMPUS PRAESENS – TEMPUS AORISTUM*

Nowożytne językoznawstwo bardzo intensywnie zajmowało się i nadal zajmuje desygnacją imperatiwów greckich. Głównie jednak uwagę gramatyków przyciąga semantyczna podstawa opozycji *imperativus praesentis – imperativus aoristi*.

W XIX w. zajmowano się tym problemem łącznie z zagadnieniem desygnacji koniunktywów i optatywów obu tych czasów. Główny nurt ówczesnych badań tworzyli Niemcy: Raphael Kühner⁷, Philipp Buttmann⁸, Aleksander Buttmann⁹, Karl Brugmann¹⁰, Georg Curtius¹¹ i in. Krytycznego przeglądu ich twierdzeń

⁶ Imperativus perfecti pojawiał się rzadko już w epoce archaicznej i klasycznej (J. V i t e a u. *Étude sur le grec du Nouveau Testament. Le verbe: Syntaxe des propositions*. Paris 1893 § 74). Według W. L. Schlachtera (*Statistische Untersuchungen über den Gebrauch der Tempora und Modi bei einzelnen griechischen Schriftstellern*. "Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde" 22:1907/1908 s. 210 i 211; 23:1908/1909 s. 165; 24:1909 s. 189) w *Iliadzie* występuje 23 razy *imperativus perfecti activi* i 13 razy *imperativus perfecti passivi*; w *Odysei* analogicznie – 21 i 8 razy, u Herodota – 5 i 18 razy, a już u Tukidydesa, piszącego w dialekcie attyckim, tylko 0 i 1.

⁷ R. K ü h n e r. *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*. T. 1.: *Laut- und Formenlehre*. Bearb. v. F. Blass. Aufl. 9. Hannover Bd. 1:1890. Bd. 2:1892. T. 2.: *Satzlehre*. Bearb. v. B. Gerth. Bd. 1:1898. Bd. 2:1904.

⁸ Ph. B u t t m a n n. *Griechische Grammatik*. Herausgegeben und bearbeitet von Alex. Buttmann. Aufl. 22. Berlin 1869.

⁹ A. B u t t m a n n. *Grammatik des neutestamentlichen Sprachgebrauchs*. Berlin 1859.

¹⁰ K. B r u g m a n n. *Griechische Grammatik. Lautlehre, Stammbildungs- und Flexionslehre, Syntax*. Aufl. 4. Bearbeitet von Albert Thumb. Mit Anhang über griechische Lexicographie von Leopold Cohn. München 1913.

¹¹ G. C u r t i u s. *Griechische Schulgrammatik*. Aufl. 17. Wien 1888.

Tab. 1. Zestawienie form imperatiwu dialektu attyckiego¹²

Praesens			
	Activum	Medium	Passivum
Sing. 2.	λύε	λύου	λύου
3.	λύέτω	λύέσθω	λύέσθω
Plur. 2.	λύετε	λύεσθε	λύεσθε
3.	λύόντων v. λυέτωσαν ¹²	λύέσθων v. λυέσθωσαν ¹²	λύέσθων v. λυέσθωσαν ¹²
Dual. 2.	λύετον	λύεσθον	λύεσθον
3.	λύέτων	λύέσθων	λύέσθων
Aoristum			
	Activum	Medium	Passivum
Sing. 2.	λύσον	λύσαι	λύθητι
3.	λυσάτω	λυσάσθω	λυθήτω
Plur. 2.	λύσατε	λυσασθε	λύθητε
3.	λυσάντων v. λυσάτωσαν ¹²	λυσάσθων v. λυσάσθωσαν ¹²	λυθέντων v. λυθήτωσαν ¹²
Dual. 2.	λύσατον	λυσασθον	λύθητον
3.	λυσάτων	λυσάσθων	λυθήτων
Perfectum			
	Activum	Medium	Passivum
Sing. 2.	λέλυκε	λέλυσο	λέλυσο
3.	λελυκέτω	λελύσθω	λελύσθω
Plur. 2.	λέλυκετε	λέλυσθε	λέλυσθε
3.	λελυκόντων v. λελυκέτωσαν ¹²	λελύσθων v. λελύσθωσαν ¹²	λελύσθων v. λελύσθωσαν ¹²
Dual. 2.	λέλυκετον	λέλυσθον	λέλυσθον
3.	λελυκέτων	λελύσθων	λελύσθων

dokonał Anglik J. Donovan¹³. Według owych gramatyków niemieckich czasy gramatyczne trybów, poza indikatywem, nie oznaczają stopnia czasu. Są one "zeitlos"¹⁴. Imperativus zatem praesentis i aoristi nie różni się desygnacją czasu fizycznego, lecz czymś innym. Według wymienionych badaczy imperativus praesentis desygnuje czynność trwałą, nie ukończoną, nie mającą końca; imperativus

¹² Formy te pojawiają się sporadycznie już u Tukidydesa, w zasadzie jednak używane są powszechnie dopiero w dialekcie wspólnym.

¹³ J. D o n o v a n. *German Opinion on Greek Jussives*. "The Classical Review" 9:1895 s. 289-293, 342-346, 444-447.

¹⁴ Tamże s. 290.

Tab. 2. Statystyka form imperatiwu w Listach św. Pawła¹⁵

Praesens			
	Activum	Medio-passivum	
Sing. 2.	55	18	
3.	50	23	
Plur. 2.	110	56	
3.	11	4	
Dual. 2.	–	–	
3.	–	–	
Aoristum			
	Activum	Medium	Passivum ¹⁵
Sing. 2.	22	6	3
3.	–	2	5
Plur. 2.	22	29	5
3.	2	–	1
Dual. 2.	–	–	–
3.	–	–	–
Perfectum			
	Activum	Medio-passivum	
Sing. 2.	–	–	
3.	–	–	
Plur. 2.	–	–	
3.	–	–	
Dual. 2.	–	–	
3.	–	–	

aoristi zaś – czynność momentalną, bądź też – według innych – "eintretende Handlung", przez co rozumieją jednorazowe zdarzenie, czynność ingresywną, albo czynność ukończoną, widzianą w całym toku jej trwania¹⁶. Podobny pogląd na desygnację imperatiwów miał Anglik William Watson Goodwin¹⁷. Wspomniany wyżej Donovan mówi, krytykując Niemców, że nawet u najlepszych autorów attyckich praesens oznacza równie często jak aoristum taki rodzaj czynności, jaki Niemcy przypisują tylko aorystowi, a mianowicie praesens może także oznaczać czynność momentalną, jednorazową, jednorazowe wydarzenie. Jednorazowość i

¹⁵ Obejmuje tzw. aoryst I (-θην) i II (np. καταλλάγηται).

¹⁶ Tamże s. 290-292, 342.

¹⁷ W. W. G o o d w i n, *Syntax of the Moods and Tenses of the Greek Verb*. London 1889 (przedruk: New York 1966).

duratywność są – według Donovana – same w sobie pojęciami względnymi. Gdy bowiem np. nakaz czynności momentalnej lub jednorazowej stanowi pewną normę generalną albo określa habitualną postawę, wtedy autorzy klasyczni nadają mu formę imperatiwu czasu teraźniejszego, a nie aorystu¹⁸.

Na kierunek kolejnego etapu badań imperatiwu greckiego wpłynął decydująco krótki artykuł F. W. Mozleya, opublikowany w 1903 r.¹⁹. Mozley zajął się użyciem imperativus praesentis i aoristi w biblijnych zwrotach do Boga. Stwierdził, że w biblijnych modlitwach z reguły używane jest aoristum, a praesens tylko wyjątkowo²⁰. Spostrzeżenie Mozleya pobudziło lingwistów do zbadania tekstów modlitw greckich pozabiblijnych i do szukania odpowiedzi, dlaczego w zwrotach do istot boskich Grecy wybierali formę imperatiwu aorystycznego. Ernst Kieckers zajął się imperatiwami drugiej osoby wszystkich trzech liczb, użytymi w prośbach przez różnych poetów, a mianowicie przez Homera, Hezjoda, Safonę oraz częściowo przez tragediopisarzy i komediopisarzy epoki klasycznej²¹. Zrobiona przez niego statystyka wykazuje, że w prośbach ludzi do ludzi ilość imperatiwów czasu teraźniejszego i aorystu jest mniej więcej jednakowa, w prośbach natomiast kierowanych do bóstw rzeczywiście przeważają formy aorystu²². Pogłębione studia monograficzne nad różnicą między imperativus praesentis i imperativus aoristi w modlitwach napisali już całkiem niedawno m.in. Cesare Grassi (r. 1963)²³ i Willem Friderik Bakker (r. 1966)²⁴. Do współczesnych nam należy także Hansjakob Seiler i Martin Sámuel Ruipérez, którzy do analizy aspektu czynności, oznaczonego przez czasy gramatyczne, zastosowali metody strukturalistyczne²⁵. Z nich Ruipérez zrezygnował z powszechnie dotychczas wybieranej drogi indukcyjnej i zastosował dedukcję. Najwięcej miejsca poświęcił w swym dziele opozycji *praesens* – *aoristum*, choć zajmuje się także desygnacją *perfectum*.

¹⁸ J. D o n o v a n. *Greek Jussives*. "The Classical Review" 9:1895 s. 146 n.; t e n ż e. *German* s. 345 n.

¹⁹ F. W. M o z l e y. *Notes on the Biblical Use of the Present and Aorist Imperative*. "The Journal of Theological Studies" 4:1903 s. 279-282.

²⁰ Tamże s. 280.

²¹ E. K i e c k e r s. *Zum Gebrauch des Imperativus Aoristi und Praesentis*. "Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde" 24:1909 s. 10-17.

²² Tamże s. 16.

²³ C. G r a s s i. *Imperativo presente e aoristo nelle preghiere agli dei*. "Studi Italiani di Filologia Classica" 35:1963 fasc. 2 s. 186-198.

²⁴ W. F. B a k k e r. *The Greek Imperative. An Investigation into the Aspectual Differences between the Present and Aorist Imperatives in Greek Prayer from Homer up to the Present Day*. Amsterdam 1966.

²⁵ M. S. R u i p é r e z. *Estructura del sistema de aspectos y tiempos del verbo griego antiguo. Análisis funcional sincrónico*. Salamanca 1954.

Te i inne XX-wieczne badania imperatiwów greckich nie wykazują wprawdzie zgodności poglądów w istotnej sprawie desygnacji imperativus praesentis i aoristi, niemniej pewne wyjściowe twierdzenia akceptowane są w nich powszechnie i ponadto można zauważyć coraz bardziej umacniające się mniemania wspólne mimo różnic w stosowaniu metod i w zakresie badań²⁶. Powszechną mianowicie akceptację zdobyły następujące twierdzenia: 1. Imperatiwy czasu terażniejszego tworzą opozycję semantyczną z imperatiwami aorystu²⁷; 2. Imperativus i inne tryby, z wyjątkiem indykatiwu, nie oznaczają czasu fizycznego: terażniejszego, przeszłego czy przyszłego, ani też relacji czasowych²⁸. Jedyne nieliczni gramatycy utrzymują, wychodząc z założeń pozagramatycznych, że przedmiot imperatiwu zawsze realizuje się w przyszłości w stosunku do momentu wydawania rozkazu²⁹. Z umacniających się natomiast mniemań wspólnych dominujące są: 1. Coraz mocniej ugruntowuje się przekonanie o dużej względności desygnacji imperatiwów praesentis i aoristi. Decyduje o tym czynnik subiektywny. Ta lub inna desygnacja imperatiwów zależy, według tego mniemania, od intencji osoby mówiącej. Trudno więc mówić o jakiejś niepodlegającej częstym wyjątkom zasadzie opozycji *imperativus praesentis – imperativus aoristi*. I dlatego kolejni, według chronologii, autorzy rozpraw na ten temat wykazują, że twierdzenia ich poprzedników w wielu konkretnych wystąpieniach imperatiwu nie sprawdzają się³⁰. 2. Dawniejsze analizy imperatiwów wykazały wprawdzie bezspornie brak desygnacji stopnia czasu, ale uznawały zależność aspektów i rodzajów czynności od fleksyjnych kategorii imperatiwów, co znowu prowadziło do stosowania miar czasowych, jako podstawy różnicy między formami praesens i aoristum. Czynności mianowicie postulowane przez imperativus praesentis trwają w czasie, według owych mniemań, bez końca, nie ma granic czas ich realizowania się (są to czyn-

²⁶ Większość wymienionych prac dotyczy imperativus praesentis i aoristi. Tylko nieliczne więcej uwagi poświęcają imperativus perfecti. Do tych zalicza się np. Ruipérez (jw. s. 45-65).

²⁷ Np. E. S c h w y z e r. *Griechische Grammatik auf der Grundlage von Karl Brugmanns Griechischer Grammatik*. Bd. 2.: *Syntax und syntaktische Stilistik vervollständigt und herausgegeben von Albert Debrunner*. Aufl. 3. München 1966 s. 340 nn.; C. F. D. M o u l e. *An Idiom Book of New Testament Greek*. Ed. 2. Cambridge 1959 (przedruk 1963) s. 20 nn.; G r a s s i, jw. s. 188 nn.; H.-J. S e i l e r. *L'aspect et le temps dans le verbe néo-grec*. Paris 1952 s. 44; S. A m i g u e s. *Les temps de l'impératif dans l'orateur au greffier*. "Revue des Études Grecques" 90:1977 s. 229.

²⁸ M. in. M. Z e r w i c k. *Graecitas biblica exemplis illustratur a [...]*. Ed. 3 aucta et emendata. Roma 1955 s. 69; J. H u m b e r t. *Syntaxe grecque*. Ed. 3. Paris 1960 (przedruk 1972) s. 177.

²⁹ Np. M o z l e y, jw. s. 279; A. T. R o b e r t s o n. *A Grammar of the Greek New Testament in the Light of Historical Research*. London 1914 s. 942.

³⁰ D o n o v a n. *Greek* s. 146; t e n ż e. *German* s. 345 nn.; H. J a c o b s o h n. *Jacob Wackernagel: Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch*. [Rec.]. "Gnomon. Kritische Zeitschrift für die gesamte klassische Altertumswissenschaft" 2:1926 s. 379; S c h w y z e r, jw. s. 340 nn.; B a k k e r, jw. s. 19, 27, 31 n.; R u i p é r e z, jw. s. 40; A. P o u t s m a. *Over de tempora van de imperativus en de coniuunctivus hortativus-prohibitivus in het Grieks door [...]*. Amsterdam 1928 s. 47 nn.; H u m b e r t. *Syntaxe* s. 177.

ności duratywne, ciągle, habitualnie powtarzane lub powtarzane z krótszymi lub dłuższymi przerwami³¹. Podobnie miarami czasowymi charakteryzowane były w tamtych badaniach czynności nakazywane poprzez imperativus aoristi. Nazywano je czynnościami punktowymi, momentalnymi, ingresywnymi, terminatywnymi, kompleksywnymi³², co zawsze zawierało odniesienie do czasu. W nowszych natomiast monografiach zwycięża pogląd, że zwłaszcza imperativus aoristi nie wiąże się nawet z takimi, jak wymienione, miarami czasowymi. Aoryst oznacza czynność czystą, nie nacechowaną ani stopniem czasu, ani aspektem trwania lub nietrwania³³. Aoryst, twierdzi się w tych nowych badaniach, nie desygnuje nawet punktowości³⁴. Dlatego Ruipérez nazywa aoryst neutralnym³⁵, choć, jeśli chodzi o niego, to akceptuje on równocześnie istnienie aorystu punktowego³⁶. Według nowych publikacji także imperativus praesentis nie oznacza trwania w czasie³⁷. Desygnowanie jakiegokolwiek trwania w czasie należy, jak podają nowe teorie, do czasownika jako takiego, do jego tematu, a nie do "czasowych" kategorii tworzonych poprzez komplety końcówek fleksyjnych, m. in. także poprzez końcówki imperatiwu. 3. Pierwotnie widziano ścisły związek imperatiwów praesentis i aoristi z aspektami i rodzajami czynności lub ogólnie – z cechami czynności. Imperativus praesentis – mówiono – nastawiony jest na oznaczenie imperfektywności³⁸, duratywności³⁹, iteratywności⁴⁰, linearności⁴¹. A aoryst oznacza perfektywność czynności⁴², ingresywność⁴³, terminatywność⁴⁴, kompleksywność⁴⁵. Obecnie w niektórych najnowszych pracach traktuje się aspekt

³¹ Z e r w i c k, jw. s. 69; B l a s s, jw. § 318; H u m b e r t, *Syntaxe* s. 178.

³² M. in. Z e r w i c k, jw. s. 72 n.; G. S t e y e r. *Handbuch für das Studium des neutestamentlichen Griechisch*. Bd. 2. *Satzlehre des neutestamentlichen Griechisch*. Berlin 1972 § 42; R u i p é r e z, jw. s. 89.

³³ A. M e i l l e t. *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*. Éd. 3. Paris 1930 s. 38; P. C h a n t r a i n e. *Morphologie historique du grec*. Éd. 2. Paris 1973 s. 167; A m i g u e s, jw. s. 229; G r a s s i, jw. s. 188; B. C o m r i e. *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge 1976 s. 16, 21.

³⁴ B a k k e r, jw. s. 27, 31.

³⁵ Tamże, s. 89.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże s. 27.

³⁸ J a c o b s o h n, jw. s. 379; G r a s s i, jw. s. 188.

³⁹ J. M. S t a h l. *Kritisch-historische Syntax griechischen Verbums der klassischen Zeit*. Heidelberg 1907 s. 74; M e i l l e t, jw. s. 38; Z e r w i c k, jw. s. 69; M o z l e y, jw. s. 279; B l a s s § 318.

⁴⁰ Z e r w i c k, jw. s. 69; B l a s s, jw. § 318.

⁴¹ S t e y e r, jw. § 42.

⁴² G r a s s i, jw. s. 188; J a c o b s o h n, jw. s. 379; F. R. A d r a d o s. *Evolucion y estructura del verbo indoeuropeo*. Madrid 1963 s. 13.

⁴³ Z e r w i c k, jw. s. 72; B l a s s, jw. § 318.

⁴⁴ Z e r w i c k, jw. s. 73; B l a s s, jw. § 318; G r a s s i, jw. s. 188.

⁴⁵ Z e r w i c k, jw. s. 73; B l a s s, jw. § 318.

i rodzaj czynności jako kategorie semantyczne tematu czasowników, a nie jako cechy desygnowane przez morfologię sufiksów. Zwraca się uwagę nie na cechy czynności, lecz na jej naturę oraz na zależność wyboru *praesens* lub *aoristum* od zewnętrznego kontekstu, w którym znajduje się odbiorca nakazu, i od subiektywnego rozeznania tego kontekstu przez osobę mówiącą. Wyrazicielami takich właśnie teorii są Seiler⁴⁶, Comrie⁴⁷, Amigues⁴⁸, a zwłaszcza holenderski językoznawca W. F. Bakker⁴⁹.

W. F. Bakker przeprowadza w swej głęboko przemyślanej monografii, omawiającej różnicę między imperatiwem *praesentis* i *aoristi*⁵⁰, krytykę wcześniejszych poglądów, a zwłaszcza stwierdzeń H.-J. Seilera⁵¹, M. S. Ruipérez⁵² i A. Poutsmy⁵³. Według Bakкера wcześniejsze powierzchowne dociekania różnicy między imperatiwem *praesentis* i *aoristi* doprowadziły do poglądu, że *praesens* oznacza czynność duratywną, która ma być kontynuowana lub bez przerwy powtarzana, oraz że *praesens* służyło do formułowania generalnych norm etycznych; *aoristum* natomiast – do określania pojedynczych procesów, które mają być spełnione w jakiejś sytuacji. Ale niektórzy – mówi Bakker – już wykazali, że stwierdzenia te nie sprawdzają się w konkretnych wypowiedziach⁵⁴. Niejednokrotnie *praesens* oznacza to, czego oczekuje się raczej od *aoristu*. Podobnie *aoristum* występuje czasem tam, gdzie oczekivalibyśmy, zgodnie z podawanymi zasadami, *praesens*. Sam Bakker, wychodząc z założenia, że rodzaje czynności wiążą się z morfemami słowotwórczymi czasownika, a nie z fleksyjnymi, stara się dowieść, że *imperativus aoristi* postuluje fakt absolutny, czysty proces⁵⁵. Osoba nadająca ten *imperativus* nie zamierza wiązać procesu z "tu i teraz" odbiorcy. Nie patrzy na wymaganą czynność jako na część żywej rzeczywistości odbiorcy⁵⁶. *Imperativus aoristi* zaś *praesentis* domaga się czynności widzianych w perspektywie określonej sytuacji odbiorcy. Między tą sytuacją, znaną mówiącemu, a postulowaniem czynności istnieje związek zależności. Mówiący chce, by z powodu owej zaistniałej lub istniejącej sytuacji odbiorca nakazu spełnił postulowaną

---

⁴⁶ Seiler, jw.

⁴⁷ Comrie, jw.

⁴⁸ Amigues, jw.

⁴⁹ Bakker, jw.

⁵⁰ Bakker przez *imperativus* rozumie *imperativus* właściwy, *infinitivus pro imperativo*, *coniunctivus hortativus* i *coniunctivus prohibitivus* (jw. s. 31 przyp. 1.).

⁵¹ Seiler, jw.

⁵² Ruipérez, jw.

⁵³ Poutsma, jw.

⁵⁴ Bakker, jw. s. 32.

⁵⁵ Tamże s. 31, 65 n.

⁵⁶ Tamże s. 65.

czynność⁵⁷. Ale imperativus praesentis służy niekiedy do formułowania nakazów ogólnych – w tym Bakker zgadza się ze spostrzeżeniem wcześniejszych gramatyków – i wydawać by się mogło – przyświadcza – że takie nakazy i zakazy nie wynikają z konkretnej sytuacji, że są zaprzeczeniem podanej prawidłowości. Otóż – wyjaśnia Bakker – rzeczywiście nie mają one związku z aktualną sytuacją odbiorcy, ale też nie obowiązują ich wykonanie w tym aktualnym "tu i teraz". Są to nakazy i zakazy prewencyjne. Nadawca wydaje je przewidując, że pewna sytuacja może zaistnieć. W niej dopiero odbiorca będzie zobowiązany spełnić dane w normie generalnej polecenie. A zatem występowanie imperativus praesentis w normach ogólnych, nie związanych z aktualnym "tu i teraz" odbiorcy, nie podważa teorii Bakкера⁵⁸.

W grece epoki archaicznej i klasycznej wybór imperativus praesentis albo aoristi opierał się – zdaniem Bakкера – na subiektywnej ocenie sytuacji, dokonanej przez osobę mówiącą. Jeśli osoba mówiąca uznała za konieczne dla danej sytuacji, wpisywała w nią postulatywnie czynność przez użycie imperativus praesentis, a jeśli chodziło jej o czynność w oderwaniu od aktualnej sytuacji odbiorcy, używała imperativus aoristi. Sytuacja – w wypadku użycia imperativus praesentis – mogła, ale nie musiała być w pełni znana także odbiorcy. Dla niego rozkaz mógł być zupełnym zaskoczeniem. Rozkazujący nie liczył się też z tym, że odbiorca mógł daną sytuację inaczej oceniać⁵⁹. *Koine* wykazuje w tej dziedzinie zmiany. Poza imperatiwami o sensie generalnego nakazu (normy) oraz poza imperatiwami tworzonymi od czasowników non-transformatywnych⁶⁰ imperativus czasu teraźniejszego używany jest w *koine* – zdaniem Bakкера – tylko wtedy, gdy i mówiący, i słuchający mają wiedzę o tej sytuacji odbiorcy, z której wynika konieczność wydania nakazu. Jeśli odbiorca nie rozeznaje sytuacji należycie, mówiący poucza go o niej, a potem dopiero wydaje polecenie. Imperatiwy czasowników non-transformatywnych nie wymagają takiego pouczenia, gdyż one z natury swej nie zmieniają postawy odbiorcy. Nakazują po prostu kontynuowanie spełnianej dotychczas czynności. Nie są zatem nigdy dla odbiorcy zaskoczeniem.

Bekkerowi zarzuca się popełnienie błędu metodycznego. Potraktował on mianowicie język grecki od Homera aż do końca epoki klasycznej jako synchroniczną

⁵⁷ Tamże s. 31, 65.

⁵⁸ Tamże s. 65 n.

⁵⁹ Tamże s. 85.

⁶⁰ Czasowniki transformatywne (lub metaptotyczne) oznaczają zmianę stanu bądź to w podmiocie, np. φεύγω, θνήσκω, εἶδον, bądź w przedmiocie. W tym drugim wypadku może chodzić o modyfikację już istniejącego przedmiotu, np. πέθω, κτείνω, bądź o stworzenie przedmiotu nowego, np. ποίω, λέγω. Czasowniki non-transformatywne (lub ametaptotyczne) wykluczają myśl modyfikacji podmiotu lub przedmiotu. Oznaczają stan, np. εἶμι, κεῖμαι. βασιλεύω, τρέχω. Taki podział czasowników przyjął Ruipérez (jw. § 90 i 91), a za nim Bakker (jw. s. 21).

całość⁶¹. Według niego zmiany ujawniły się dopiero w *koine*. Zarzut słuszny, niemniej twierdzenia Bakkera na temat użycia imperatiwu w *koine* są przekonywujące i sprawdzają się na imperatiwach Listów Pawła Apostoła.

Jak ukazuje tabela 3. w Listach św. Pawła zdecydowanie przeważa (poza Rz⁶², Flm i 2 Tym) liczba wystąpień imperativus praesentis nad liczbą wystąpień imperativus aoristi. Pierwszy pojawia się 327 razy, drugi 97, co stanowi odpowiednio 77% i 23%. Według tradycyjnych poglądów na temat opozycji *praesens–aoristum* liczby te wskazywałyby na to, że św. Paweł najczęściej nakazuje (bądź zakazuje) odbiorcom nieprzerwane lub stale powtarzane czynności, bądź też, w wypadku czasowników non-transformatywnych, kontynuowanie jakiegoś określonego stanu. Część z tych nakazów określałaby, według podawanych przed Bakkerem prawideł, generalne normy etyczne. Stosunkowo rzadko domaga się Apostoł czynności dokonanych, jednorazowych, punktowych. Takich jednak twierdzeń w świetle nowszych badań przyjąć nie można. Bo rzeczywiście także u św. Pawła można znaleźć wiele imperatiwów ewidentnie zaprzeczających ich słuszności, a jeszcze więcej jest niejasnych. Wyraźnie np. jednorazowe i dokonane czynności oznaczają u św. Pawła takie imperativi praesentis, jak ποιείτω, γαμείτωσαν – obydwie o zawarciu związku małżeńskiego (1 Kor 7, 35), χωριζέσθω – o odejściu męża od żony (1 Kor 7, 15), μη περιτεμνέσθω – o obrzezaniu (1 Kor 7, 18), μη ἀφιέτω – o porzuceniu współmałżonka (1 Kor 7, 12. 13). Podobnie aoristum oznacza czynność duratywną lub iteratywną, np. ἀπόδοτε – o spełnieniu różnych powinności (Rz 13, 7), δοξάσατε – o uwielbieniu Boga (1 Kor 6, 20), ἐπίστηθι – o interweniowaniu w wypadku błędów etycznych lub doktrynalnych (2 Tym 4, 2). Za bliższe więc rzeczywistości Listów Pawła uznać trzeba nowsze teorie, a z nich najbardziej teorię Bakkera.

Co do aorystu poświadcza się w Listach pogląd Bakkera, że imperativus tego czasu oznacza rozkaz, domagający się spełnienia jakiejś czynności jako faktu absolutnego, to znaczy nie wiążącego się z "tu i teraz" odbiorcy na zasadzie wynikania. Każdy taki nakaz stanowi pewnego rodzaju zaskoczenie dla adresata, adresat nie spodziewa się go. Spostrzeżenie to sprawdza się w zasadzie na wszystkich Pawłowych nakazach, mających formę imperativus aoristi⁶³. Wyróżnić w nich jednak można trzy grupy:

⁶¹ G. F. P a s s i n i. *Studi recenti sull'imperativo greco*. "Lingua e Stile" 5:1970 s. 97.

⁶² Na statystykę imperatiwów w Liście do Rzymian decydująco wpływa szesnastokrotne powtarzanie imperatiwu ἀσπάζεσθε w ostatnim rozdziale tego listu.

⁶³ Wyłączone są tutaj z analizy niektóre imperatiwy występujące w cytatach z Septuaginty jako przeniesione z innego kontekstu wypowiedzenia. Dotyczy to imperatiwów aorystu w następujących miejscach: Gal 4, 27. 30; 1 Kor 5, 13; 2 Kor 6, 17; Rz 11, 9. 10; 15, 10. 11; Ef 5, 14.

1. Imperatiwy nakazujące rzeczywiście tylko fakt absolutny, czynność nie oczekiwaną przez odbiorcę. Należy tu nakaz uwielbienia Boga swoim ciałem (1 Kor 6, 20), wyciągnięcia pożytku duchowego ze swego społecznego stanu niewoli (1 Kor 7, 21), ostrzyżenia się (1 Kor 11, 6), dokończenia dzieła miłosierdzia lub innych dzieł (2 Kor 8, 11; Flp 2, 2; 2 Tym 4, 5), przypatrzenia się czemuś (Rz 11, 22), dania czegoś komuś lub czemuś (Rz 12, 19; 13, 7), osądzenia czegoś (1 Kor 10, 15; 11, 13; Rz 14, 13), ukazania swej uczciwości (Flp 4, 5), chwycenia się czegoś (1 Tym 6, 12), zachowania lub przekazania tradycji (1 Tym 6, 20; 2 Tym 1, 14; 2, 2), zniesienia przykrości (2 Tym 1, 8; 2, 3; 4, 5), ogłoszenia ewangelii (2 Tym 4, 2. 5), zareagowania słownego, skarcenia, udzielenia nagany, zachęcenia (2 Tym 4, 2). Duża część tych czynności, zwłaszcza ostatnie z wymienionych, w praktyce spełniana być musiała nie jednorazowo, lecz permanentnie lub wielokrotnie. Gdyby więc rację mieli dawniejsi językoznawcy, Paweł oznaczyłby je imperatiwem czasu teraźniejszego. Posłużył się jednak aorystem.

Tab. 3. Statystyka imperatiwów praesens i aoristum w Listach św. Pawła

	Praesens	Aoristum
1 Tes	19 = 95%	1 = 5%
2 Tes	7 = 100%	–
Gal	16 = 76%	5 = 24%
1 Kor	86 = 86%	14 = 14%
2 Kor	15 = 62%	9 = 38%
Rz	34 = 55%	28 = 45%
Kol	23 = 77%	7 = 23%
Flm	2 = 50%	2 = 50%
Ef	35 = 85%	6 = 15%
Flp	22 = 88%	3 = 12%
1 Tym	41 = 95%	2 = 5%
Tt	11 = 79%	3 = 21%
2 Tym	16 = 48%	17 = 52%
Razem	327 = 77%	97 = 23%

2. Imperatiwy domagające się zmiany stanu odbiorcy, zmiany jego obyczajów. Te właśnie imperatiwy można nazwać transformatywnymi. Postulowana przez nie zmiana ma być niejednokrotnie zmianą radykalną: mądry niech się stanie głupim (ironicznie – 1 Kor 3, 18); owdowiali, niezamężne i niezonaci niech wstąpią w związek małżeński (koncesywnie – 1 Kor 7, 9); kobieta żyjąca w separacji małżeńskiej niech się pojedna ze swym mężem (1 Kor 7, 11); chrześcijanin czyniący nieprawość niech się od niej odwróci (2 Tym 2, 19). Imperativus "ocknijcie się" nakazuje przejście

ze stanu zamroczenia w stan jasności umysłu (metaforycznie – 1 Kor 15, 34); podobnie "pojednajcie się z Bogiem" (2 Kor 5, 20); "oddajcie siebie" Bogu i prawości (Rz 6, 13. 19); "uczyńcie martwymi [...] rozpustę, nieczystość" itd. (Kol 3, 5); "odrzućcie od siebie [...] gniew, gwałtowność" itd. (Kol 3, 8); "wdziejcie na siebie" Pana, Jezusa Chrystusa, lub szatę współczucia, lub pełną zbroję Bożą (metaforycznie – Rz 13, 14; Kol 3, 12; Ef 6, 11); "weźcie pełną zbroję Bożą" (metaforycznie – Ef 6, 13); "utrzymajcie się, opasawszy się pasem prawdy" itd. (metaforycznie – Ef 6, 14); "przyjmijcie hełm zbawienia" (metaforycznie – Ef 6, 17); "dołóż starań", abyś i ty przedstawił siebie Bogu jako już wypróbowanego (2 Tym 2, 15); "niech zostanie usunięta" spośród was każda postać gorzkości, popędliwości itd. (Ef 4, 31); "usuńcie" stary kwas (metaforycznie – 1 Kor 5, 7).

3. *N a k a z y o k a z j o n a l n e*. Nie są one związane z zasadniczą treścią Listów Apostoła Pawła. Domagają się spełnienia czynności okolicznościowych, wiążących się przeważnie z osobą nadawcy. Należy tu nakaz pozdrowienia kogoś (1 Tes 5, 26; 1 Kor 16, 20; Rz 16, 3. 5 – razem z innymi miejscami tego rozdziału 16 razy i w innych listach jeszcze 6 razy), powiedzenia komuś czegoś od Pawła (Kol 4, 17), przyśpieszenia przybycia do nadawcy (Tt 3, 12; Tym 4, 9. 21), przyjęcie u siebie Pawła lub osoby związanej z nim (2 Kor 11, 16; Kol 4, 10; Flm 17), wyprawienia w drogę Pawłowego współpracownika (1 Kor 16, 11; Tt 3, 13), otwarcie swego serca Pawłowi (2 Kor 6, 13), zrobienia mu u siebie miejsca (2 Kor 7, 2), przebaczenia mu czegoś (ironicznie – 2 Kor 12, 13), pokrzepienia jego serca (Flm 20), urządzenia w określony sposób zbiórki darów (1 Kor 16, 1), przypatrzenia się literom listu celem rozpoznania jego autentyczności (Gal 6, 11), zadbania o odczytanie listu Pawła w innej gminie (Kol 4, 16).

W niektórych miejscach, zwłaszcza w drugim Liście do Tymoteusza, wybór imperativus aoristi wynika, zdaje się, ze wzmożonej natarczywości i z większego naporu uczuć nadawcy.

Imperativus praesentis służy w Listach Pawła – sprawdza się tu także teoria Bakker'a – do formułowania następujących typów nakazów:

1. *N a k a z y c z y n n o ś c i z i n d y w i d u a l i z o w a n y c h*, umotywowane przez wątpliwości, niepewność, problemy i w ogóle przez znaną obu stronom, tj. nadawcy i odbiorcy, sytuację. Nakazy te nie są dla odbiorcy zaskoczeniem. Należy tu np. nakaz zastanowienia się nad podanymi w liście argumentami (Gal 3, 7), dania na te argumenty odpowiedzi (Gal 4, 21), modlitwy

za nadawcę, bo doznaje trudności (2 Tes 3, 1-2), dokładnego zbadania siebie przed spożyciem Wieczery Pańskiej (1 Kor 11, 28), otoczenia opieką określonych osób (Flp 4, 3) i wiele innych.

2. *N a k a z y p r e w e n c y j n e*, odnoszące się do sytuacji przewidywanych przez nadawcę lub aktualnych, ale zależnych od spełnienia się określonych warunków, np. jeśli by nawet sam Paweł czy wysłannik z nieba głosił odbiorcom jakąś inną, fałszywą ewangelię, ma być przez odbiorców wyłączony (Gal 1, 8. 9); nie należy oddalać swej żony niechrześcijanki, jeśli ona będzie chciała nadal utrzymać ten związek małżeński (1 Kor 7, 12; podobnie żona w stosunku do męża: 7, 13).

3. *N o r m y g e n e r a l n e*⁶⁴, mające być podstawą do rozwiązywania indywidualnych problemów, znanych nadawcy i odbiorcy. Ten typ nakazów często występuje w pierwszym Liście do Koryntian. Nakaz "każdy niech trwa w tym stanie, w jakim był, gdy go wezwano" np. stanowi zasadę, mającą rozstrzygać o tym, czy małżonkowie, stawszy się chrześcijanami, mają nadal trwać w małżeństwie, celibatariusze w celibacie, niewolnicy w stanie niewoli itd. (1 Kor 7, 20; podobnie 7, 24). Podobnie problemy związane z korzystaniem z charyzmatów i w ogóle z przebiegiem wspólnych zebrań chrześcijan miały być rozstrzygane zgodnie z następującymi zasadami: "Niech wszystko służy budowaniu" (1 Kor 14, 26); "Wszystko niech się odbywa w dobrym ładu i porządku" (1 Kor 14, 40); "Wszystkie wasze sprawy niech się dokonują w miłości" (1 Kor 16, 14).

4. *O g ó l n e n a k a z y e t y c z n e, r a d y, z a c h ę t y*. Tego typu nakazy nie wynikają bezpośrednio z "tu i teraz" odbiorcy, przekazują jednak polecenia aktualne zawsze i w każdej sytuacji dla każdego chrześcijanina. Wypowiada je Apostoł zazwyczaj przy końcu listu, a czasem wewnątrz listu po omówieniu jakiegoś problemu. Nadaje im formę bardzo krótkich zdań. Przykładem mogą być nakazy z końca pierwszego Listu do Tesaloniczan: "Żyćcie w pokoju, εἰρήνευετε, między sobą. Zachęcamy was, bracia, upominajcie, νουθετεῖτε, krnąbrnych; dodawajcie otuchy, παραμυθεῖσθε, małodusznym; podtrzymujcie, ἀντέχεσθε, słabych; bądźcie wielkoduszni, μακροθυμεῖτε, dla wszystkich. Uważajcie, ὀρώτε, aby nikt nikomu nie odpłacał złem za zło. Zabiegajcie, δώκετε, natomiast zawsze o dobro dla siebie wzajemnie i dla wszystkich. Zawsze się radujcie, χαίρετε; nieustannie się módlcie, προσεύχεσθε. We wszystkim oka-

---

⁶⁴ Są to jednak normy chrześcijańskie, dostosowane do potrzeb odbiorców (zob. W. S c h r a g e. *Die konkreten Einzelgebote in der paulinischen Paränese. Ein Beitrag zur neutestamentlichen Ethik.* Gütersloh 1961 s. 71-161, 187-271.

zujcie wdzięczność, εὐχαριστεῖτε, bo to właśnie jest wolą Boga, objawioną wam w Chrystusie Jezusie. Ducha nie gaście, μὴ σβήνυτε; proroctw nie lekceważcie, μὴ ἐξουθενεῖτε; wszystko poddawajcie próbie, δοκιμάζετε, a co piękne, zatrzymujcie, κατέχετε. Od każdej postaci zła trzymajcie się z dala, ἀπέχεσθε" (1 Tes 5, 13b-22). Podobne nagromadzenie krótkich nakazów ogólnych znaleźć można np. w 1 Kor 16, 13; 2 Kor 13, 11 i in.

Zdarzyć się może, choć rzadko, że przypisanie któregoś z imperatiwów czasu teraźniejszego lub aorystu do jednej z podanych wyżej grup będzie budzić wątpliwości. Liczyć się trzeba jednak z tym, co podkreślają nowsze opracowania problemu, że o wyborze praesens lub aoristum decydowały subiektywne odczucia i upodobania mówiącego, a nie jakieś obiektywne reguły przyswojone sobie przez niego. Ponadto do rozstrzygnięcia, dlaczego piszący list w danym wypadku posłużył się czasem gramatycznym praesens, a w innym aoristum, brakuje nam pełnej znajomości spraw adresata i całego historycznego kontekstu danego listu. Nie mamy też bezpośredniego odczucia żywego języka tamtych czasów.

2. OPOZYCJA NUMERUS SINGULARIS – NUMERUS PLURALIS

Gdyby o liczbie jako kategorii gramatycznej czasownika rozstrzygać miała tylko forma, wystarczyłoby podać, że 184 imperatiwy mają w Listach św. Pawła formę liczby pojedynczej, a 240 – formę liczby mnogiej. Ilości te są niemal równe, stanowią odpowiednio 43% i 57%. Normalnie biorąc pod uwagę tylko formę, należałoby się spodziewać znacznie większej liczby imperatiwów liczby mnogiej, gdyż z trzynastu Listów św. Pawła osiem ma adresata zbiorowego (w tym mieszczą się najdłuższe Listy Wielkie), a tylko cztery pojedynczego (Flm, 1 i 2 Tym, Tt), ale decydująca tu jest desygnacja obranych form, zależna od intencji mówiącego. Nie każdy imperativus singularis kierowany jest w Listach do pojedynczego odbiorcy, podobnie imperativus pluralis nie zawsze niesie rozkaz wszystkim odbiorcom listu, wymienionym w adresie.

Kategoria liczby⁶⁵ jest wspólna dla dwu różnych systemów: dla systemu imienia i dla systemu czasownika. Znaczenie i zastosowanie liczby w jednym systemie odpowiada według składni zgody jej znaczeniu i zastosowaniu w drugim⁶⁶. W nowożytnych badaniach zasadniczy zwrot poglądów na temat semantyki liczby dokonał się dzięki Jacobowi Wackernagelowi. Zauważył on zwłaszcza to, że pluralis grecki nie da się utożsamić z pluralis języków romańskich i germańskich;

⁶⁵ Ponieważ św. Paweł nie używa imperatiwów liczby podwójnej (dualis), jej desygnacji nie omawia się tu w rozprawie.

⁶⁶ S c h w y z e r, jw. s. 242. Szerzej o kategorii liczby zob. tamże s. 38-52.

że nie określa on po prostu ilości tylko większej niż jeden. Liczba pojedyncza i mnoga nie różni się w grece jedynie ilością oznaczanych przedmiotów. Według Wackernagela w języku greckim są trzy przedmioty desygnowane przez obie te liczby: jednostkowość, mnogość oraz zbiorowość niepoliczalna⁶⁷. Francuski grezysta Jean Humbert, uznając słuszność spostrzeżeń Wackernagela, mało uwagi poświęcił zagadnieniu jednostkowości, zajął się natomiast uważnie mnogością i zbiorowością niepoliczalną, które określił jednym nadrzędnym pojęciem wielości ("pluralité"). Pojęcie to, według niego, obejmuje: 1. Przedmioty policzalne. Grecki język oznacza je liczbą mnogą. 2. Przedmioty jednostkowe, ale o strukturze złożonej, np. ἔγκρατα, "wnętrżności", σπλάγχνα, "wnętrżności, podroby", ἔνδινα, "wnętrżności". Oznacza się je w grece liczbą mnogą. 3. Przedmioty takie, których nie staramy się policzyć. Gramatyka grecka oznacza je bądź to przez singularis, bądź przez pluralis według tego, czy przedmioty te uznawane są za masę jednolitą (w pełni niepoliczalną), czy za mnogość ukrytą. Właściwe singularis uważa Humbert za wartość negatywną w stosunku do podanego zakresu pojęcia wielości⁶⁸. Oznacza więc ono przedmiot jednostkowy, niezłożony i nie stanowiący mnogości ukrytej ani masy jednolitej.

Przenosząc stwierdzenia Humberta na teren badań imperatiwów św. Pawła oraz wykorzystując w pewnym stopniu terminologię używaną przez E. Schwyzera⁶⁹, można, przyjmując aspekt liczby, wyodrębnić następujące typy imperatiwów Apostoła⁷⁰:

1. I m p e r a t i w y o k r e ś l a j ą c e c z y n n o ś ć l u b s t a n j e d n e g o t y l k o p o d m i o t u p o j e d y n c z e g o. Są nimi: a) imperatiwy drugiej osoby liczby pojedynczej, kierowane w Listach Pasterskich do Tymoteusza (62 imperatiwy) i do Tytusa (12 imperatiwów) oraz wszystkie imperatiwy w Liście do Filemona (4 imperatiwy), a w innych Listach: do Archippa (Kol 4, 17) i do przyjaciela (Flp 4, 3); b) trzy z imperatiwów trzeciej osoby singularis. Określają one czynności następujących bytów jednostkowych: Boga (Rz 3, 4), słońca (Ef 4, 26) i kogoś "jednego" z chrześcijan korynckich (1 Kor 14, 27).

2. I m p e r a t i w y o b o w i ą z u j ą c e w i e l o ś ć p o l i c z a l n ą. Należą do nich imperatiwy mające formę tak liczby mnogiej, jak i

⁶⁷ J. W a c k e r n a g e l. *Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch*. Bd. 1. Basel 1926 s. 73-105.

⁶⁸ H u m b e r t. *Syntaxe* s. 15-24.

⁶⁹ S c h w y z e r, jw. s. 38-52.

⁷⁰ Wyłącza się z nich niektóre imperatiwy użyte w cytatach.

Tab. 4. Statystyka imperatiwów singularis i pluralis w Listach św. Pawła

	Singularis	Pluralis
1 Tes	-	20 = 100%
2 Tes	1 = 14%	6 = 86%
Gal	9 = 43%	12 = 57%
1 Kor	43 = 43%	57 = 57%
2 Kor	4 = 17%	20 = 83%
Rz	23 = 37%	39 = 63%
Kol	5 = 17%	25 = 83%
Flm	4 = 100%	-
Ef	11 = 27%	30 = 73%
Flp	3 = 12%	22 = 88%
1 Tym	35 = 81%	8 = 19%
Tt	13 = 93%	1 = 7%
2 Tym	33 = 100%	-
	184 = 43%	240 = 57%

pojedynczej. Określane przez nie czynności mają być wykonane nie kolektywnie, masowo, lecz dysjunktywnie, to znaczy przez każdego członka danej wielości z osobna. Na ogół wielość ta obejmuje wszystkich członków społeczności wiernych, do której Paweł wysyła list, nie brak jednak imperatiwów, które adresowane są do wielości stanowiącej jedynie część wymienionych w tytule listu adresatów lub do wielości w ogóle nie obejmującej adresatów. Paweł określa imperatywnie wymienione wyżej wielości policzalne poprzez następujące formy imperatiwu:

a) Singularis reprezentatywny drugiej i trzeciej osoby (16 imperatiwów). Desygnuje on mnogość policzalną na przykładzie jednego jej przedstawiciela (zob. np. Rz 3, 3; 12, 21a. b; 13, 4; 14, 15. 20 i in.).

b) Singularis dystybutywny trzeciej osoby. Desygnuje on: α) bądź to wszystkich adresatów danego listu (25 imperatiwów), np. "niech nikt nie zadaje mi bólu" (Gal 6, 17); "niech każdy w swoim sądzie trwa w pełni przeświadczony" (Rz 14, 5); "każdy człowiek ma być podporządkowany władzom zwierzchnim" (Rz 13, 1); β) bądź pewną część adresatów (23 imperatiwy): katechizowanych (Gal 6, 6), małżonków (np. 1 Kor 7, 2. 3. 11), celibatariuszy (1 Kor 7, 36), kobiet (1 Kor 11, 6), charyzmatyków (1 Kor 14, 13. 28. 30), obrzezanych (1 Kor 7, 18), nieobrzezanych (1 Kor 7, 18), niewolników (1 Kor 7, 21), jedzących lub nie jedzących wszystkich pokarmów (Rz 14, 3), kradnących (Ef 4, 28); γ) bądź wreszcie grupy osób nie należących do adresatów listu (9 imperatiwów), np. w Listach Pasterskich 1 Tym 2, 11; 4, 12 i in.

c) Pluralis drugiej i trzeciej osoby. Należą do niego: α) imperatiwy drugiej osoby, odnoszące się do adresata zbiorowego jako wielości obliczalnej (165 imperatiwów), np. "dodawajcie sobie wzajemnie otuchy", παρακαλείτε (1 Tes 4,

18); "budujcie, οἰκοδομεῖτε, jeden drugiego" (1 Tes 5, 11) i in.; β) imperatiwy drugiej i trzeciej osoby odnoszące się nie do wszystkich odbiorców, lecz do jakiejś ich części (50 imperatiwów): do wszystkich z wyjątkiem tych, których należy pozdrowić, upomnieć, pouczyć, umocnić, usunąć itp. (np. ὑπάσασθε, "pozdrówcie", w szesnastym rozdziale Listu do Rzymian), do małżonków (np. 1 Kor 7, 5), do ojców (Kol 3, 21; Ef 6, 4), do dzieci (Kol 3, 20; Ef 6, 1), do kobiet (1 Kor 14, 34. 35), do niewolników (Kol 3, 22. 23. 24; Ef 6, 5), do panów (Kol 4, 1), do celibatariuszy (1 Kor 7, 9. 36), do charyzmatyków lub niecharyzmatyków (1 Kor 14, 29); γ) imperatiwy trzeciej osoby, określające czynności osób nie objętych przez adres listu (9 imperatiwów). Występują one wyłącznie w Listach Pasterskich (np. 1 Tym 3, 10; 5, 4; Tt 3, 14).

3. I m p e r a t i w y o k r e ś l a j ą c e w i e l o ś ć n i e p o l i c z z a l n ą (14 imperatiwów). Mają one formę trzeciej osoby liczby pojedynczej. Ich podmiotem w zdaniu jest "słowo" (Kol 3, 16; Ef 4, 29). "społeczność powołanych" (1 Tym 5, 16), "prośby" (Flp 4, 6), "pokój" (Kol 3, 15), "uczciwość" (Flp 4, 5), "dobro" (Rz 14, 16), "grzech" (Rz 6, 12), "gorzkość", "popędliwość", "gniew", "krzykliwość", "zniewagi" i "wszystko, co złe" (Ef 4, 31), "rozpusta, nieczystość, zachłanność" (Ef 5, 3), "wszystko", πάντα (1 Kor 14, 26. 40; 16, 14).

Dwa imperatiwy nie mają w ogóle podmiotu: ἔστω (2 Kor 12, 16) oraz μὴ μελέτω (1 Kor 7, 21).

Tak zatem imperatiwy Listów Pawła Apostoła odnoszą się – jeśli chodzi o kategorię liczby – najczęściej do wielości policzalnych (w tym zbiorowi adresaci, ich część lub osoby trzecie), rzadziej do osób pojedynczych w ścisłym sensie oraz bardzo rzadko do wielości niepoliczalnych lub takich, których nadawca nie stara się policzyć. Nie są natomiast kierowane do przedmiotów jednostkowych o strukturze złożonej.

3. OPOZYCJA PERSONA SECUNDA – PERSONA TERTIA

Starożytni gramatycy greccy i rzymscy mieli świadomość tego, że imperativus może odnosić się tylko do osoby drugiej. Spostrzeżenie to dotyczy wszystkich imperatiwów, bez względu na ich formy osobowe. Jedyne bowiem druga osoba jest adresatem każdej wypowiedzi, a tym bardziej rozkazodawczej. Tzw. osoba (osoby) trzecia nie uczestniczy czynnie w procesie mowy: ani nie mówi, ani nie słucha. Jest w procesie mowy w wymiarze czynnym nieobecna. Uczestniczy w mowie tylko biernie jako jej przedmiot. Imperatiwy zatem mające formę trzeciej osoby dotrzeć mogą, zgodnie ze spostrzeżeniem starożytnych gramatyków, jedynie do osoby drugiej i tej osobie drugiej nakazują podjęcie takich czynności, choć ich jednak nie określają ani swoim tematem, ani końcówką, by rozkaz dotarł do osoby

trzeciej i był spełniony. "Nemo – mówili starożytni gramatycy – absenti imperat"⁷¹. Współczesny językoznawca Roman Jakobson mówi o tym samym w kategoriach kontaktu: nadawca (osoba mówiąca) ma kontakt jedynie z odbiorcą, tj. z osobą drugą, a osoby trzecie należą już do kontekstu i mogą być przedmiotem komunikatu⁷². Ale już starożytni nie wszystko, co oznacza imperativus mający formę trzeciej osoby, przypisywali odbiorcy, tj. osobie drugiej. Wykonanie czynności desygnowanej przez temat danego imperatiwu odnieśli do osoby trzeciej, a za obowiązek drugiej uznali przekazanie polecenia tej trzeciej. Na przykład imperativus λέγέτω według nich poleca osobie drugiej przekazanie rozkazu trzeciej, a trzeciej (poprzez drugą) – nakaz mówienia⁷³. Odróżnienie to ma doniosłe znaczenie dla badań imperatiwu w aspekcie kategorii osób, ale jeszcze nie ujawnia całej bogatej struktury takiego imperatywnego wypowiedzenia.

Pomijając tu inne kategorie gramatyczne, a mając na uwadze tylko wyjaśnienie kategorii osoby, trzeba w desygnacji każdej formy imperatiwu wyodrębnić dwie warstwy:

1. W a r s t w a o p i s u j ą c a o r z e k a j ą c o (u Jakobsona funkcja poznawcza). Jest ona właściwa każdej formie czasownika. W niej mieści się:

a) Desygnacja samej czynności lub stanu: spełnia to temat imperatiwu.

b) Desygnacja agensa: dokonują tego wszystkie końcówki jedynie drugiej osoby strony czynnej i medialnej imperatiwu. Kończą one osoby trzecie natomiast tej zdolności nie posiadają. Tworzą one formy bezosobowe⁷⁴. Ewentualny agens czynności oznaczonej formą trzeciej osoby musi być oznaczony przez inny wyraz w kontekście zdaniowym. Λέγει np. samo w sobie nie oznacza agensa, jest on anonimowy, musimy go wymienić osobno: ἄνθρωπος λέγει. Podobnie tylko kontekst zdaniowy może desygnować agensa czynności oznaczonej przez wszystkie imperatiwy bierne.

⁷¹ D i o m e d e s. *Artis grammaticae libri III*. W: *Grammatici Latini*, jw. vol. 1 s. 338 w. 34 – s. 339 w. 1; zob. też A p o l l o n i o s D y s c o l o s. *De constructione*. W: *Grammatici Graeci*. Pars 2. Vol. 2. Hildesheim 1965 s. 369 w. 5 n. (reprint z wydań lipskich).

⁷² R. J a k o b s o n. *Poetyka w świetle językoznawstwa*. Tłum. z ang. K. Pomorska. "Pamiętnik Literacki" 51:1960 z. 2 s. 431-473.

⁷³ A p o l l o n i o s D y s c o l o s, jw. s. 366 w. 1 – s. 367 w. 5; por. s. 369 w. 2-7; G. C h o e r o b o s c u s. *Scholia in Canones verbales*. W: *Grammatici Graeci*, jw. Pars 4. Vol. 2 s. 234 w. 19 n.

⁷⁴ O bezosobowości czasowników w formie trzeciej osoby zob. ze starożytnych np. A p o l l o n i o s D y s c o l o s. *De pronomibus*. W: *Grammatici Graeci*, jw. Pars 2. Vol. 1 s. 241 nn.; P r i s c i a n u s, jw. s. 557 w. 22 – s. 558 w. 7; *Scholia Vaticana in Artis Dion. Th.* W: *Grammatici Graeci*, jw. Pars 1. Vol. 3 s. 247 w. 30 – s. 248 w. 12; a z nowożytnych np. J. F a u r. *The Third Person in Semiotic Grammatical Theory and General Linguistics*. "Linguistica Biblica" n. 46:1979 s. 106; É. B e n v e n i s t e. *Problèmes de linguistique générale*. Paris 1967 s. 230.

c) Desygnacja patiensis: spełnić to mogą w języku greckim tylko medialne i pasywne końcówki imperatiwu drugiej osoby, w wypadku natomiast wszystkich aktywnych końcówek medialnych i pasywnych trzeciej osoby oznaczenie patiensis należy do kontekstu zdaniowego.

2. W a r s t w a w ł a ś c i w a i m p e r a t i w o w i: desygnacja konatywności, jako ekspresji woli nadawcy. Konatywność tę wyrażają jednakowo wszystkie końcówki imperatiwu. Czyni ona obligatoryjnym:

a) To, co wymienione jest wyżej w warstwie pierwszej, ale tylko w zakresie dostępnym działaniu i woli odbiorcy. Mówi np. św. Paweł w Liście do Tesaloniczan: "Co piękne, zatrzymujcie", κατέχετε (1 Tes 5, 21). Wszystkie trzy elementy tego wypowiedzenia: agens, patiens i spełnienie czynności, zależne są od woli i od działania odbiorcy: on sam tylko bowiem jako agens ma spełnić wyznaczoną czynność i ukierunkować ją na podanego w wypowiedzi nacechowanej konatywnością patiensis. Podobnie jest w innym nakazie: ἔπεχε σεαυτῷ, "czuwaj nad sobą" (1 Tym 4, 16). Tu także wszystkie trzy obligatoryjne elementy zależą od odbiorcy: czynność, agens i patiens. On sam przecież może być i ma być agensem i patienssem wyznaczonej czynności. Inaczej jest jednak w nakazie μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ "nie daj się zwyciężyć przez zło" (Rz 12, 21). Pomijając desygnację konatywną, a pozostając w warstwie desygnacji opisującej orzekająco, stwierdzamy w analizie logicznej tego zdania, że czynność zwyciężania oznaczona jest przez temat wyrazu νικῶ, że patienssem jest osoba druga (oznacza ją końcówka imperatiwu) i że agensem jest "zło", oznaczone przez osobny wyraz. Otóż w tym zdaniu dążenie zła do odniesienia zwycięstwa nie podlega woli odbiorcy. Ten agens zatem nie jest obligatoryjny. Tak samo nie jest obligatoryjna czynność zwyciężania, i to nie z powodu dodanego przed imperatiwem μή, lecz dlatego, że pochodzi ona od agensa, którego działanie nie zależy od woli odbiorcy. Obligatoryjność obejmuje zatem tylko patiensis, tj. w tym wypadku adresata, gdyż on może, przyjmując rozkaz, nie dać się zwyciężyć przez działanie zła. To zależy od jego woli i działania. Inny przykład: "a ci [=niewolnicy – R. P.], którzy mają panów wierzących – pisze św. Paweł do Tymoteusza – niech ich nie lekceważą", μὴ καταφρονεῖτωσαν (1 Tym 6, 2). Zakazaną czynnością jest tu lekceważenie, jej agensem – niewolnicy efescy będący chrześcijanami, a patienssem – panowie efescy, też będący chrześcijanami. Wszystkie te trzy elementy objęte są obligatoryjnością. Adresat bowiem listu, jako opiekun chrześcijan efeskich, może przekazać niewolnikom polecenie Pawła i własną powagą, przynagłaniem, nakazem i jakimiś innymi działaniami skłonić ich do spełnienia nakazanej czynności wobec wyznaczonego patiensis.

b) Konatywność oznaczona przez końcówkę każdego imperatiwu czyni też obligatoryjnym przyjęcie wydanego nakazu przez adresata i podjęcie przez niego

niezbędnych czynności lub postaw, by nakaz był spełniony w uwarunkowaniach i okolicznościach podanych przez nadawcę. Tak więc druga osoba jako adresat wypowiedzenia konatywnego jest zawsze jedynym agensem owych niezbędnych, choć nie oznaczonych przez imperativus czynności poprzedzających to, co oznacza temat imperatiwu. Te nakazane, choć nie oznaczone, czynności mają być przedmiotem domysłu i inwencji odbiorcy. Może to być np. domyślne "nakłoń", "przymuś", "powiedz", "przekonaj", "postaraj się". Tak ten (ci), kto ma spełnić jako obligatoryjny agens czynności oznaczone przez temat imperatiwu, staje się najpierw patienssem nie oznaczonych działań odbiorcy. Odbiorca może też łączyć w sobie funkcję agensa i równocześnie patienssa owych nie oznaczonych czynności. Ma to miejsce mianowicie wtedy, gdy on sam jest obligatoryjnym agensem lub patienssem czynności oznaczonych przez imperativus. Może też powstać taki układ, że będzie on równocześnie agensem i patienssem tych czynności oznaczonych, np. przy imperatiwach o znaczeniu zwrotnym drugiej osoby. Weźmy kilka przykładów. Efezskiemu chrześcijanom Apostoł pisze: "niech nikt was nie zwodzi", μηδεὶς ὑμᾶς ἀπατάτω. W tym wypadku choć imperativus ma formę trzeciej osoby, nie obowiązuje on podanej tam trzeciej osoby μηδεὶς. Nie nakazuje on nikomu ani zwodzenia, ani niezwodzenia. Domaga się natomiast od odbiorcy, tj. od osoby drugiej, podjęcia takich czynności, by ewentualna próba zwodzenia go przez kogokolwiek była nieskuteczna. Ta druga osoba ma siebie zmobilizować (agens i równocześnie patiens), by w wypadku próby zwodzenia umieć przybrać taką postawę lub podjąć takie czynności, aby nie być oszukany. Anonimowość istotnych w nakazie czynności jest tu pełna. W tym samym Liście do Efezjan jest i taki nakaz: "niech każdy z was z osobna tak miłuje swą żonę, ὡς ἑαυτόν, jak samego siebie" (Ef 5, 33). Odbiorcą tego nakazu są wszyscy chrześcijanie efescy, do nich przecież list jest adresowany⁷⁵. Oni są więc właściwą osobą drugą. Obligatoryjnym natomiast agensem oznaczonej przez imperativus czynności są ci spośród nich – brani każdy z osobna – którzy mają żony, a patienssem – te żony. Mężowie zatem mają kochać żony – to zasadniczy przedmiot nakazu. Ale imperativus ὡς ἑαυτόν domaga się ponadto, ażeby wszyscy adresaci spełnili takie czynności, które by skłoniły mężów do podporządkowania się nakazowi kochania. Może np. ma to być zachęcenie mężów, przypominanie, zwrócenie im uwagi na słowa listu, upomnienie. I w tym właśnie wymiarze anonimowej czynności adresat

---

⁷⁵ W biblijnej literaturze naukowej już wcześniej zauważono, że Paweł Apostoł w listach do gmin chrześcijańskich za spełnienie poleceń czyni zawsze odpowiedzialną całą gminę, a nie kogoś jednego. Ma to miejsce nawet wtedy, gdy dana gmina miała swego opiekuna, wyznaczonego wcześniej przez św. Pawła (zob. A. J a u b e r t. *Les épîtres de Paul: le fait communautaire*. W: *Le ministère et les ministères selon le Nouveau Testament. Dossier exégétique et réflexion théologique*. Sous la direction de Jean Delorme. Paris 1974 s. 18; J. D u n n. *Jesus and the Spirit. A Study of the Religious and Charismatic Experience of Jesus and the First Christians as Reflected in the New Testament*. London 1975 s. 291.

jest agensem, a mężowie patiensem. Tymoteuszowi św. Paweł nakazuje: "ćwicz się, γυμναζε, w zbożności" (1 Tym 4, 7). Jest to peryfrazą nakazu zbożności, ale trzymając się tu wybranej przez nadawcę formy wypowiedzenia stwierdzamy, że adresat ma być według woli nadawcy podwójnym agensem i równocześnie podwójnym patiensem. Ma być mianowicie agensem i patiensem desygnowanej czynności ćwiczenia oraz agensem i patiensem jakiegoś aktu woli, a nawet jakiejś wybranej przez siebie czynności, mobilizującej go do spełnienia nakazu.

Z powyższych uwag wynika konieczność uznania owych dwóch warstw desygnacji w strukturze semantycznej imperatiwu, a nadto niezbędność wprowadzenia do analizy osoby oprócz kategorii osoby drugiej i trzeciej także Jakobsonowego pojęcia odbiorcy.

Św. Paweł posłużył się 326 razy imperatiwem w formie osoby drugiej (singularis i pluralis), a 98 razy w formie osoby trzeciej (singularis i pluralis). Statystycznie więc i formalnie 77% imperatiwów odnosiłoby się do adresatów Listów, a 23% do innych, tj. do trzecich osób. W aspekcie jednak semantycznym sprawa ta nie jest tak prosta. Liczby określające ilość form drugiej i trzeciej osoby nie są zdolne ujawnić, kogo te formy oznaczają, jaki zakres ma osoba druga, a jaki trzecia, kiedy osoba druga utożsamia się z odbiorcą, a kiedy nie. Potrzebna jest tu analiza kontekstowa.

Tab. 5. Statystyka imperatiwów drugiej i trzeciej osoby w Listach św. Pawła

	2. osoba	3. osoba
1 Tes	20 = 100%	–
2 Tes	6 = 86%	1 = 14%
Gal	16 = 76%	5 = 24%
1 Kor	53 = 53%	47 = 47%
2 Kor	20 = 83%	4 = 17%
Rz	51 = 82%	11 = 18%
Kol	26 = 87%	4 = 13%
Flm	4 = 100%	–
Ef	33 = 80%	8 = 20%
Flp	23 = 92%	2 = 8%
1 Tym	30 = 70%	13 = 30%
Tt	12 = 86%	2 = 14%
2 Tym	32 = 97%	1 = 3%
	326 = 77%	98 = 23%

1. D r u g a o s o b a i m p e r a t i w ó w ś w. P a w ł a. W listach do pojedynczych osób, tj. do Filemona, do Tytusa i do Tymoteusza, osoba druga,

desygnowana przez imperativus, utożsamia się zawsze z adresatem, wymienionym w tytule listu, czyli z odbiorcą mowy. Jest to tylko druga osoba liczby pojedynczej. Nie ma w tych listach imperatiwów drugiej osoby liczby mnogiej. W listach natomiast do gmin chrześcijańskich, a więc do adresata zbiorowego, taka tożsamość drugiej osoby imperatiwu liczby mnogiej z adresatami listu nie zawsze występuje. W wypadku tożsamości – a są one jednak najczęstsze – liczba mnoga imperatiwu drugiej osoby obejmuje wszystkich członków wymienionej w adresie gminy chrześcijańskiej: tak wzorowych, jak i potykających się w zakresie doktryny lub moralności (np. 1 Kor 4, 5; 6, 18; 10, 14). W zawężeniach natomiast liczba mnoga oznacza:

a) bądź to wszystkich adresatów bez jednego człowieka: bez kazirodcy (1 Kor 5, 7), bez nieposłusznego ewangelii (2 Tes 3, 14. 15a, b), bez upadłego moralnie (Gal 6, 1), bez słabego w wierze (Rz 14, 1), bez wymienionego imiennie (Rz 16, 6. 8. 10a. 11a. 12b);

b) bądź też wszystkich bez jakiejś grupy (przynajmniej dwie osoby): bez małodusznych (1 Tes 5, 14), bez słabych w wierze (1 Tes 5, 14), bez krnąbrnych (1 Tes 5, 14), bez osób wymienionych po imieniu (np. Rz 16. 3. 5. 7. 9);

c) bądź wreszcie nie wszystkich odbiorców, lecz tylko jakąś ich grupę: samych niewolników (Kol 3, 22. 23. 24; Ef 6, 5), samych panów (Kol 4, 1; Ef 6, 9), samych małżonków (1 Kor 7, 5a, b), same zamężne (Kol 3, 18), samych żonatych (Kol 3, 19a, b; Ef 5, 25), same dzieci (Kol 3, 20; Ef 6, 1), samych ojców (Kol 3, 21; Ef 6, 4a, b). Występuje też zawężenie liczby odbiorcy zbiorowego do jednej osoby. Dokonywa się ono przez użycie imperatiwu drugiej osoby liczby pojedynczej. Ma to jednak miejsce tylko dwa razy (Kol 4, 17 i Flp 4, 3). We wszystkich innych wypadkach imperativus singularis drugiej osoby ma charakter reprezentatywny i oznacza wszystkich odbiorców danego listu (Rz 12, 21a, b; 13, 3) albo jakąś grupę odbiorcy zbiorowego: niewolników (1 Kor 7, 21), żonatych (1 Kor 7, 27a), celibatariuszy (1 Kor 7, 27b), chrześcijan nieżydowskiego pochodzenia (Rz 11, 18. 21a, b. 22: 13, 4), jedzących wszystkie pokarmy jako rytualnie czyste i godziwe (Rz 14, 15. 20. 22).

2. *T r z e c i a o s o b a i m p e r a t i w ó w ś w. P a w ł a.* Jak już wyżej było powiedziane, sam imperativus trzecich osób (singularis i pluralis) jest w gruncie rzeczy bezosobowy. Jego końcówki nie desygnują podmiotu czynności. Można by przez to imperatiwy trzecich osób nazwać anonimowymi. Dopiero dodany osobno podmiot gramatyczny tę anonimowość usuwa. W Listach Apostoła Pawła podmiot ujawnia, że ową tzw. osobą trzecią imperatiwów są w pismach do zbiorowego adresata w większości odbiorcy Listów, rzadziej osoby lub rzeczy nie objęte adresem listu. W listach natomiast do pojedynczych adresatów (Flm, 1 i 2 Tym, Tt) żaden imperativus trzeciej osoby nie określa czynności odbiorcy, lecz

wszystkie mają za podmiot rzeczywiście osoby trzecie, należące do społeczności podległej opiece adresata danego listu. List do Filemona zresztą imperatiwów trzeciej osoby w ogóle nie posiada. Biorąc za podstawę zakres desygnacji podmiotu gramatycznego wszystkich imperatiwów trzeciej osoby w Listach, można je podzielić na następujące grupy:

a) Imperatiwy postulujące czynność wszystkich odbiorców danego listu. Są to imperatiwy liczby pojedynczej (reprezentatywne) z podmiotem ἑκαστος ὑμῶν (np. Gal 6, 4; 1 Kor 3, 10; Rz 14, 5), μηδεὶς (np. Gal 6, 17; 1 Kor 3, 18; 10, 24), τις (1 Kor 11, 34; 16, 22), ἄνθρωπος (1 Kor 4, 1; 11, 28a, b, c), πᾶσα ψυχὴ (Rz 13, 1).

b) Imperatiwy postulujące czynność wszystkich odbiorców z wyjątkiem charyzmatyków (1 Kor 14, 29b).

c) Imperatiwy (pluralis lub singularis reprezentatywne) postulujące czynność jednej tylko grupy odbiorców listu: charyzmatyków (1 Kor 14, 13. 28a, b. 29a. 30. 37), kobiet (1 Kor 11, 6a, b; 14, 34a, b. 35), żonaty (1 Kor 7, 2a. 3. 12; Ef 5, 33), zamężnych (1 Kor 7, 2b. 11a, b. 13), celibatariuszy (1 Kor 7, 9. 36a, b), obrzezanych (1 Kor 7, 18a), nieobrzezanych (1 Kor 7, 18b), katechizowanych (Gal 6, 6), zadufanych w sobie (1 Kor 3, 18; 10, 12; 2 Kor 10, 7. 11), byłych złodziei (Ef 4, 28a, b), jedzących wszystkie pokarmy (Rz 14, 3a), powstrzymujących się od spożywania niektórych pokarmów (Rz 14, 3b).

d) Imperativus postulujący czynność tylko jednej osoby spośród odbiorców (1 Kor 14, 27).

e) Imperatiwy (singularis i pluralis) postulujące czynność osób nie objętych adresem listu (np. 1 Kor 7, 15; Rz 3, 4; Kol 2, 16. 18; Ef 5, 6; Tym 4, 12; Tt 2, 15).

f) Imperatiwy postulujące czynność lub stan jakiejś rzeczy (np. 1 Kor 14, 26. 40; Rz 6, 12; Kol 3, 15. 16; Ef 4, 26. 29. 31; Flp 4, 5. 6).

g) Imperatiwy bez podmiotu w zdaniu: μὴ μελέτω (1 Kor 7, 21), ἔστω (2 Kor 12, 16).

Analizując zakres desygnacji imperatiwów drugiej osoby oraz imperatiwów osoby trzeciej (poprzez ich podmioty), dochodzimy do wniosku, że w wypadku Listów św. Pawła trzeba wyodrębnić trzech wykonawców poleceń: 1) adresata (odbiorcę) danego listu, 2) osobę drugą, 3) osobę trzecią (zarówno osoby, jak i rzeczy). Przez adresata rozumiemy te "osoby drugie" i "trzecie" imperatiwów, które w pełni utożsamiają się z adresatem danego listu. Osoba druga to jakaś część, a nawet tylko jeden z adresatów danego listu, oznaczeni przez imperatiwy drugiej i przez podmioty imperatiwów trzeciej osoby. Wreszcie przez trzecią osobę rozumiemy podmioty imperatiwów trzeciej osoby, nie oznaczające ani całości, ani części odbiorcy listu. Ten podział umożliwia rozpisanie zadań, jakie na poszczególnych wykonawców nakładają imperatiwy Listów.

1. **Z a d a n i a a d r e s a t a L i s t ó w.** Jedne z zadań adresata wynikają z samej warstwy desygnacji konatywnej, drugie z warstwy desygnacji orzekającej, podporządkowanej jednak konatywności.

a) Adresat listu jest jedynym odbiorcą wszystkiego, co wyżej nazwaliśmy warstwą desygnacji konatywnej. Jego konatywne wezwanie św. Pawła czyni jedynym odpowiedzialnym za przyjęcie rozkazu bądź to przez siebie samego, to znaczy przez odbiorcę, bądź przez osoby z jego grona, bądź wreszcie przez osoby trzecie. On obarczony jest obowiązkiem dopilnowania, by spełniony został każdy imperativus, i to w uwarunkowaniach określonych przez nadawcę: czynność ma być spełniona przez podanego agensa, skierowana na podanego patiensia, realizować się ma w podanym stopniu i okolicznościach. Chrześcijanie w Efezie np. mają jako całość przyjąć rozkazy i postarać się o to, by wszyscy oni, brani dysjunktywnie, postępowali w miłości, περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ (Ef 5, 2); by żaden z nich nie kradł, ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω (Ef 4, 28); by ci wśród nich, którzy mają żonę, kochali ją, οἱ ἄνδρες, ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας (Ef 5, 25); by z ich ust nie wyszło żadne złe słowo, πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκπορευέσθω (Ef 4, 29).

b) Z woli nadawcy adresat ma być także agensem czynności oznaczonych przez temat większości imperatiwów. Wszyscy chrześcijanie rzymscy np., jako adresaci listu, mają spełnić czynności oznaczone m. in. przez singularis reprezentatywne drugiej osoby: τὸ ἀγαθὸν ποίει, "czyń [=czyńcie – R. P.] dobro" (Rz 13, 3); przez singularis reprezentatywne trzeciej osoby: πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω, "każdy człowiek ma się podporządkować [=podporządkujcie się – R. P.] władzy zwierzchniej" (Rz 13, 1); przez pluralis drugiej osoby: εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας, "błogosławcie prześladowających was" (Rz 12, 14). Rzadziej odbiorca ma wyznaczoną funkcję patiensia. Ale ma on być patienssem tylko własnych czynności. Paweł nigdy nie nakazuje mu być patienssem cudzych czynności, a nawet w pięciu wypowiedziach zakazuje nim być⁷⁶: μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, "nie daj się zwyciężać przez zło", a dosłownie: "nie bądź zwyciężany przez zło" (Rz 12, 21); μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβεύετω, "niech nikt was nie zwodzi" (Kol 2, 18); μηδεὶς ὑμᾶς ἀπατάτω "niech nikt was nie zwodzi" (Ef 5, 6); μηδεὶς σου τῆς νεότητος καταφρονεῖτω, "niech nikt cię nie lekceważy z powodu twójego młodego wieku" (1 Tym 4, 12); μηδεὶς σου περιφρονεῖτω, "niech nikt cię nie lekceważy" (Tt 2, 15). W tych pięciu miejscach odbiorca ma nakazaną funkcję agensa wybranych przez siebie samego czynności celem przeciwstawienia się wrogim mu czynnościom innych.

⁷⁶ O znaczeniach imperatiwów pasywnych zob. np. B. B e r g h. *On Passive Imperatives in Latin*. Uppsala 1975.

2. **Z a d a n i a d r u g i e j o s o b y.** Osoba druga, rozumiana w sensie wyżej ustalonym, jest w warstwie konatywnej *patiensem* nie oznaczonych przez temat imperatiwu czynności odbiorcy. Poddawszy się im, mobilizuje z kolei siebie do wykonania tego, co konatywnie wyznacza temat imperatiwu, jego końcówka fleksyjna oraz dookreślenia kontekstowe. We wszystkich tych czynnościach i postawach podlega nadzorowi adresata. Niewolnicy chrześcijańscy w Kolosach np. mają służyć panom, δουλεύετε (Kol 3, 24); Archippos ma w tej samej gminie chrześcijan uważać na swe posługiwanie, βλέπε (Kol 4, 17); żonaci nie mają być dokuczliwi dla żon, μη πικραίνεσθε (Kol 3, 19); ojcowie nie powinni rozdrażniać swych dzieci, μη ἐρεθίζετε (Kol 3, 21). Podobnie w gminie efeskiej każdy mąż ma kochać swą żonę, ἀγαπάτω (Ef 5, 33); kto kradł, ma przestać kraść i zacząć pracować, μη κλεπτέτω, κοπιάτω (Ef 4, 28); panowie mają czynić dobro swoim niewolnikom, ποιείτε (Ef 6, 9); dzieci mają być posłuszne rodzicom ὑπακούετε (Ef 6, 1) itd. Druga osoba rzadziej ma wyznaczoną funkcję *patiensa*. Ma nakazane doznawanie czynności przede wszystkim odbiorcy, rzadziej własnych, nigdy osób trzecich. Koryncki chrześcijanin kaziorodca np. ma być przez całą gminę odsunięty, ἐκκαθάρατε (1 Kor 5, 7); ten z chrześcijan galackich, który upadł moralnie, ma być przez nich sprowadzony na drogę doskonałości, καταρτίζετε (Gal 6, 1); krnąbrni spośród chrześcijan w Tesalonice mają być przez całą gminę upominani, νουθετείτε (1 Tes 5, 14); kto z chrześcijan korynckich nie miłuje Boga, ma być przez gminę wyłączony, ἦτω ἀνάθεμα (1 Kor 16, 22); małżonkowie należący do gminy korynckiej nie mają siebie wzajemnie oddalać, μη ἀποστηρεῖτε ἀλλήλους (1 Kor 7, 5); nieobrzezani chrześcijanie korynccy nie mają się poddawać obrzezaniu, μη περιτεμνέσθω (1 Kor 7, 18); kobiety w gminie korynckiej mają podczas modłów zasłaniać sobie głowę, κατακαλυπτέσθω (1 Kor 11, 6).

3. **Z a d a n i a t r z e c i e j o s o b y.** Do osoby trzeciej, rozumianej według określenia wyżej podanego, należy w wielu nakazach funkcja *patiensa* nie określonych przez temat imperatiwów czynności odbiorcy. Odbiorca swymi działaniami doprowadza do tego, by osoba trzecia spełniła zadania wyznaczone jej przez imperativus i jego dopełnienia. A zadania te są następujące:

a) być *agensem* oznaczonych przez temat imperatiwu czynności. Dotyczy to tylko takich sytuacji, w których *agensami* mają być chrześcijanie podlegli opiece i zwierzchności adresata. Tymoteuszowi np. nadawca pisze, że chrześcijanki w jego podopiecznej gminie mają same zaopatrywać będące w ich domu wdowy, ἐπαρκεῖτω (1 Tym 5, 16); dzieci chrześcijanki mają się uczyć, μανθανέτωσαν (1 Tym 5, 14); diakoni mają służyć, διακονείτωσαν (1 Tym 3, 10) i in. Osoby natomiast i rzeczy nie będące w relacji zależności od adresata nie są związane nakazem, mimo że z punktu widzenia składni są podmiotami gramatycznymi

orzeczenia w formie imperatiwu. Nie stają się więc na skutek imperatiwu agensami obligatoryjnymi. Przez imperativus χωριζέσθω np. nadawca domaga się od odbiorcy zgody na odejście męża niechrześcijanina od żony chrześcijanki, jeśli taka byłaby wola tego męża, ale samemu mężowi wykonania czynności odejścia nie nakazuje (1 Kor 7, 15). Efezjanom Apostoł przesyła nakaz, że "słońce ma nie zachodzić, μη ἐπιδυέτω, nad ich zagniewaniem"; nie słońce jednak jest tu obligatoryjnym agensem, lecz sami Efezjanie. Ich nakazaną czynnością nie jest "zachodzenie", lecz jakaś inna czynność (Ef 4, 26; zob. także m. in. Rz 6, 12; Kol 3, 15. 16; Ef 4, 29).

b) Główną funkcją osoby trzeciej jest w nakazach Pawła być patiensem czynności: α) odbiorcy (np. τιθέτω – 1 Kor 16, 2; μη παρεχέτω – Gal. 6, 17; μη καταλεγέσθω – 1 Tym 5, 9; δοκιμαζέσθωσαν – 1 Tym 3, 10), β) osoby drugiej (np. ἔστω – Gal 1, 8. 9; ἀγαπάτω – Ef 5, 33; ἀποδιδότω – 1 Kor 7, 3), lub γ) osoby trzeciej, tj. czynności własnej (np. χωριζέσθω – 1 Kor 7, 15) lub innej osoby trzeciej (np. μη καταφρονείτωσαν – 1 Tym 6, 2; ἠγείσθωσαν – 1 Tym 6, 1; ἐπαρκείτω – 1 Tym 5, 16). Charakterystyczna bywa tu sytuacja rzeczy, które z woli nadawcy mają być patiensem nie czynności oznaczonej przez temat imperatiwu, którą musiałyby spełnić jakieś osoby trzecie, lecz domyślnej czynności odbiorcy. Sytuacja taka występuje np. w nakazie: "Uczciwość wasza niech będzie poznana przez wszystkich ludzi" (Flp 4, 5). "Wszystkim ludziom" Apostoł nie może nakazać poznawania, ani bowiem nie ma z nimi kontaktu, ani nie podlegają oni odbiorcy, wymaga natomiast od odbiorców, by manifestowali wszystkim swoją uczciwość. W ten sposób "uczciwość" staje się nakazanym patiensem domyślnej czynności manifestowania. Podobny typ nakazu występuje np. w Rz 14, 16; 1 Tym 5, 16 i in.

4. OPOZYCJA GENUS ACTIVUM – GENUS PASSIVUM

Choć na wczesnym etapie rozwoju języków indoeuropejskich passivum nie istniało, a kategoria strony określała się pierwotnie opozycją *activum – medium*⁷⁷, Grecy jednak, jako prawdopodobnie pierwsi twórcy w tej rodzinie języków kategorii strony biernej⁷⁸, w swej gramatycznej teorii stale przeciwstawiali stronę czynną stronie biernej, a o medialnej mówili, że w gruncie rzeczy oznacza ona aktywność bądź pasywność⁷⁹. Ten ich pogląd, liczący się tylko z semantyką, a

⁷⁷ Benveniste, jw. s. 168 nn.; Humbert, *Syntaxe* s. 103; Wackernagel, jw. s. 124.

⁷⁸ Humbert, *Syntaxe* s. 107. Według D. Q. Adamsa (*Passives and Problems in Classical Greek and Modern English*. "Working Papers in Linguistics" n. 10:1971 s. 5) pasywizacja języka greckiego dokonała się dopiero w V w. przed Chr.

⁷⁹ S. Szlifarszteinowa, *Kategoria strony*. (Z historii myśli lingwistycznej). Wrocław

nie z formą słów, i tylko z ich własnym odczuciem, a nie z historią strony, sprawdza się w analizie konkretnych wypowiedzi, w tym także w analizie imperatiwów, jeśli będziemy pamiętać, że przez stronę jako kategorię gramatyczną rozumieli greccy gramatycy rodzaj ustawienia się podmiotu gramatycznego względem czynności oznaczonej przez temat czasownika, a nie jakąś cechę samej czynności ani tym bardziej formę czasownika. To ustawienie się może być sprawcze (aktywne) lub doznające (pasywne). Obojętnej postawy podmiotu względem czynności sama struktura semantyczna żadnego logicznie zbudowanego zdania nie dopuszcza.

Pierwsi gramatycy greccy interesowali się w swej teorii diatez tylko rodzajem relacji podmiotu gramatycznego do czynności. Nie zwracali natomiast szczególnej uwagi na odbiorcę czynności spełnianej przez podmiot ani na sprawcę czynności przez podmiot doznawanej. Nie pytali się, czyjej podmiot doznaje czynności: cudzej czy własnej ani też ku komu (czemu) swą czynność zwraca: ku innym czy ku sobie.

W wypadku imperatiwów greckich podmiotem gramatycznym może być osoba druga lub trzecia. Tym dwom osobom imperativus nakazuje coś czynić lub czegoś doznawać. Widzieliśmy już jednak wyżej, że w konatywnych wypowiedziach kategoria osoby drugiej lub trzeciej jest pojęciem nieprecyzyjnym. Wprowadzić więc tu także trzeba pojęcie odbiorcy, osoby drugiej i osoby trzeciej, mających znaczenie już tu wyżej ustalone.

Wśród Pawłowych imperatiwów zdecydowanie dominują formy aktywne: jest ich 64%. Formy z końcówkami medialnymi (praesens i aoristum) stanowią 33%, a pasywne aorystyczne zaledwie 3%. Powszechnie jest jednak wiadome, że greckie formanty fleksyjne nie są zdolne same z siebie określić, o jaką diatezę, tj. o jakie ustawienie podmiotu względem czynności w danej wypowiedzi chodzi. Tę niezdolność posiadają przede wszystkim końcówki medialne i pasywne – jedne i drugie mogą oznaczać zarówno diatezę pasywną, jak i aktywną – ale także końcówki aktywne⁸⁰. O rodzaju diatezy podmiotu informuje bowiem także znaczenie tematu czasownika i struktura syntaktyczna wypowiedzenia. Πάσχω np. ma końcówkę aktywną, a określa diatezę pasywną. Aktywną i pasywną zarazem postawę podmiotu oznacza aktywny imperativus παρακαλείτε w zwrocie παρακαλείτε ἀλλήλους, "dodawajcie sobie wzajemnie otuchy" (1 Tes 4, 18; 5, 11a), lub οἰκοδομεῖτε w zwrocie οἰκοδομεῖτε εἰς τὸν ἕνα, "budujcie jeden drugiego" (1 Tes 5, 11b). W świetle teorii dwóch diatez podmiotu medialny imperativus προσλαβοῦ oznacza w Liście do Filemona tylko diatezę aktywną. Świadczy o tym dodane dopełnienie: προσλαβοῦ αὐτόν, "przyjmij go" (Flm 17).

1969 s. 8 nn.

⁸⁰ Humbert. *Syntaxe* s. 100 n.

Przykład ten ukazuje, że nawet uznanie istnienia tzw. zwrotności pośredniej: "przyjmij go dla siebie" albo "u siebie", "sobie", nie daje podstawy do przypisywania podmiotowi tej czynności także diatezy pasywnej. Dopełnienie bowiem "dla siebie", "sobie" itp. w gruncie rzeczy nie zwraca czynności ku podmiotowi. Oznacza ono intencję, cel, motywację, działanie się czynności w sferze podmiotu⁸¹, pośredni skutek czynności, ale nie powrót samej czynności do podmiotu.

1. A k t y w n o ś ć i p a s y w n o ś ć w w a r s t w i e c z y n n o ś c i p o s t u l o w a n y c h n i e o z n a c z o n y c h. W warstwie tej konatywności, której przedmiot nie jest oznaczony przez temat imperatiwu, jedynym wykonawcą jest zawsze, jak wyżej powiedziano w związku z opozycją osób, adresat listu, tj., w kategoriach struktury wypowiedzenia, odbiorca. W tej warstwie ma on zawsze nakazaną diatezę aktywną: ma zmobilizować siebie do wykonania czynności sobie nakazanej, a w wypadku czynności nakazanych osobom drugim lub trzecim ma te osoby nakłonić do spełnienia postulowanej czynności, bądź pozwolić, by ją spełnili, bądź nie dopuścić do spełnienia, bądź czynność tamtych uczynić nieskuteczną, a nawet – w wypadku niektórych pasywnych konstrukcji imperatywnego wypowiedzenia – samemu wykonać w diatezie aktywnej czynność oznaczoną przez tę konstrukcję. Przykładem na ten ostatni przypadek może być nakaz: "Jeśli ktoś głosi wam ewangelię inną niż ta, którą przyjęliście, niech będzie wyłączony, ἀνάθεμα ἔστω" (Gal 1, 9). Z logicznego punktu widzenia sam odbiorca ma tu spełnić czynność wyłączenia (zob. też np. Gal 1, 8; Ef 4, 31; 1 Tym 3, 10; 5, 9. 17).

2. A k t y w n o ś ć i p a s y w n o ś ć w w a r s t w i e c z y n n o ś c i o z n a c z o n y c h p r z e z t e m a t i m p e r a t i w ó w.

a) P o s t u l o w a n e d i a t e z y o d b i o r c y. 75% wszystkich imperatiwów św. Pawła wiąże aktywnie wyłącznie odbiorcę. Ma on spełniać w diatezie aktywnej oznaczone przez temat tych imperatiwów czynności i kierować je na siebie samego, albo na osobę drugą lub trzecią, albo koncentrować się na samej czynności, pozostawiając ją w sferze swego istnienia. Żaden imperativus nie nakazuje odbiorcy być *patienssem* cudzych czynności, w tym nawet czynności drugiej osoby. Nie jest mu więc nigdy nakazana diateza pasywna względem czynności z zewnątrz. Jego postawa wobec wszystkich ma być wyłącznie aktywna.

Aktywna postawa odbiorcy oznaczona jest imperatiwami mającymi końcówki strony aktywnej lub medialnej. Zaliczamy do tych imperatiwów także takie, jak χαίρετε, "cieszcie się" (1 Tes 5, 16; 2 Kor 13, 11; Flp 2, 18; 3, 1; 4, 4a, b), περιπατεῖτε, "postępujcie" (Gal 5, 16; Kol 2, 6; 4, 5; Ef 5, 2. 8), στήκετε,

⁸¹ Benveniste, jw. s. 172.

"trwajcie" (2 Tes 2, 15; Gal 5, 1; 1 Kor 16, 13; Flp 4, 1), γίνεσθε, "bądźcie" (Gal 4, 12; 1 Kor 4, 16; 10, 32; 11, 1; 14, 20b; 15, 58; Kol 3, 15; Ef 4, 32; 5, 1; Flp 3, 17), μὴ γίνεσθε, "nie bądźcie" (1 Kor 7, 23; 10, 7; 14, 20a; 2 Kor 6, 14; Rz 12, 16; Ef 5, 7. 17) i inne nieprzechodnie i oznaczające stan, gdyż właściwie ich imperativus nakazuje odbiorcy przyjęcie diatezy aktywnej. Nakaz np. μιμηταὶ μου γίνεσθε, "bądźcie moimi naśladowcami" (1 Kor 11, 1) oznacza w istocie "naśladowajcie mnie"⁸².

Tab. 6. Statystyka imperatiwów aktywnych i medialno-pasywnych w Listach św. Pawła⁸³

	Activum praesentis i aoristi	Medio-passivum praesentis	Medium aoristi	Passivum aoristi ⁸³
1 Tes	14 = 70%	5 = 25%	1 = 25%	–
2 Tes	4 = 57%	3 = 43%	–	–
Gal	17 = 81%	3 = 14%	–	1 = 5%
1 Kor	70 = 70%	25 = 25%	4 = 4%	1 = 1%
2 Kor	10 = 43%	8 = 33%	3 = 12%	3 = 12%
Rz	26 = 42%	16 = 26%	17 = 27%	3 = 5%
Kol	20 = 67%	6 = 20%	4 = 13%	–
Flm	3 = 75%	–	1 = 25%	–
Ef	26 = 64%	10 = 24%	2 = 5%	3 = 7%
Flp	16 = 64%	7 = 28%	1 = 4%	1 = 4%
1 Tym	31 = 72%	11 = 26%	1 = 2%	–
Tt	11 = 79%	2 = 14%	1 = 7%	–
2 Tym	24 = 73%	5 = 15%	2 = 6%	2 = 6%
Razem	272 = 64%	101 = 24%	37 = 9%	14 = 3%

Diatezę pasywną odbiorcy względem własnych czynności oznaczają imperatiwy medialne oznaczające zwrotność bezpośrednią lub wzajemność oraz imperatiwy aktywne i medialne z dopełnieniem desygnującym zwrotność lub wzajemność, np. ἐνδυναμοῦ, "czyń siebie mocnym" (2 Tym 2, 1); πᾶσα ψυχὴ [...] ὑποτασσέσθω, "niech każdy [z odbiorców – R.P.] czyni siebie podporządkowanym" (Rz 13, 1); προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, "przygarniajcie siebie wzajemnie" (Rz 15, 7); ἀσπάσασθε πάντα ἅγιον, "pozdrućcie każdego świętego [=każdego z was – R. P.]" (Flp 4, 21); παρακαλεῖτε ἀλλήλους, "dodawajcie sobie wzajemnie otuchy" (1 Tes 4, 18); οἰκοδομεῖτε εἷς τὸν ἕνα, "budujcie jeden drugiego" (1 Tes 5,

⁸² Imperativus od γίνεσθαι używany był w grece w zastępstwie imperatiwu medialnego od ποιεῖν, desygnującego zwrotność bezpośrednią (zob. A. J. C. M. C o c k. Ποιεῖσθαι. ποιεῖν. *Sur les critères déterminants le choix entre l'actif ποιεῖν et le moyen ποιεῖσθαι*. "Mnemosyne" 34:1981 fasc. 1-2 s. 9 n).

⁸³ Tzw. aoryst 1 (z cechą -θη-) i aoryst 2 (bez cechy -θη-).

11); μακροθυμείτε πρὸς πάντας, "bądźcie wielkoduszni dla wszystkich" (1 Tes 5, 14); δοκιμάζετε ἑαυτοὺς, "doświadczajcie siebie samych" (2 Kor 13, 5); μηδεὶς ἑαυτὸν ἐξαπατάτω, "niech nikt siebie nie oszukuje" (1 Kor 3, 18); γύμναζε σεαυτὸν, "ćwicz siebie" (1 Tym 4, 7); παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν, "oddajcie członki wasze [=siebie – R.P.]" (Rz 6, 19).

Inne osoby, ku którym odbiorca ma kierować swą aktywność, to: α) poszczególni członkowie lub grupy wewnątrz danego zbiorowego adresata, np. νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, "upominajcie krnąbrnych" (1 Tes 5, 14); β) nadawca i związane z nim rzeczy, np. ἀνάπασόν μου τὰ σπλάγχνα, "pokrzep moje serce" (Flm 20); γ) osoby trzecie, np. Ζηνᾶν [...] πρόπεμψον, "wypraw Zenasa" (Tt 3, 13); εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντάς, "błogosławcie prześladowających [was – R.P.]" (Rz 12, 14); δ) istoty nadprzyrodzone i ich sprawy, np. δοξάσατε τὸν θεόν, "oddajcie chwałę Bogu" (1 Kor 6, 20); μη δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ, "nie dawajcie dostępu diabłu" (Ef 4, 27).

Wiele czynności odbiorcy nie przechodzi na innych, lecz pozostaje w sferze jego bytowania, np. μη γογγύζετε, "nie narzekajcie" (1 Kor 10, 10), δῶκε δικαιοσύνην, "ścigaj prawość" (metaforycznie o stawaniu się prawym – 1 Tym 6, 11).

Diatezy pasywnej względem cudzych czynności odbiorcy nie tylko nie ma nakazanej, ale wręcz kilkoma imperatiwami jest mu zakazana, np. μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβεύετω, "niech nikt was nie zwodzi" (Kol 2, 18); μηδεὶς σου τῆς νεότητος καταφρονεῖτω, "niech nikt cię nie lekceważy z powodu twojego młodego wieku" (1 Tym 4, 12). Cudzej aktywności mogą jednak doznawać rzeczy odbiorcy, np. τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω, "uczciwość wasza niech będzie poznana przez wszystkich ludzi" (Flp 4, 5); τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωρίζεσθω, "prośby wasze niech będą znane Bogu" (Flp 4, 6).

b) **P o s t u l o w a n e d i a t e z y o s o b y d r u g i e j.** Osoba druga, tj., według przyjętych wyżej określeń, poszczególne przedstawiciele odbiorcy zbiorowego albo jakaś jego grupa, ma w stosunku do odbiorcy, branego jako całość, wyznaczoną wyłącznie pasywną diatezę. Osoba ta bowiem jest przedmiotem wielu czynności nakazanych odbiorcy, np. παραμυθεῖσθε (=odbiorca) τοὺς ὀλιγοψύχους (=druga osoba), "dodawajcie otuchy małoduszny" (1 Tes 5, 14), oraz zawsze jest przedmiotem nie oznaczonych czynności odbiorcy, ilekroć imperativus określa czynności tej drugiej osoby. W Liście do Koryntian np. Apostoł nakazuje kobietom milczeć podczas zebrań, σιγάτωσαν. W tym wypadku nakazaną czynnością kobiet jest milczenie, ale są one równocześnie w diatezie pasywnej wobec nadzoru i kontroli całej gminy.

Poza tą pasywną relacją do odbiorcy osobie drugiej nakazana jest, tak jak odbiorcy, diateza przede wszystkim aktywna. Określa ją około 15% wszystkich imperatiwów użytych w Listach. Są to imperatiwy z końcówkami aktywnymi i

medialno-pasywnymi. Czynności swe druga osoba ma kierować: α) na inne pojedyncze osoby lub grupy tej samej społeczności, do której i ona przynależy (np. 1 Kor 7, 5); β) na osoby spoza swej społeczności (np. 1 Kor 7, 12. 13); γ) na rzeczy (np. Ef 6, 9); a także δ) na siebie samą. W tym ostatnim wypadku druga osoba ma przyjąć diatezę pasywną względem własnych czynności. Oznaczają ją imperatiwy w formie medialno-pasywnej, np. do żon: "podporządkowujcie się mężom", ὑποτάσσεσθε (Kol 3, 18; podobnie 1 Kor 14, 34); do kobiet ironicznie: "niech się ostrzyże", κειράσθω (1 Kor 11, 6).

c) **P o s t u l o w a n e d i a t e z y o s o b y t r z e c i e j.** Trzecia osoba – to w strukturze wypowiedzenia Listów św. Pawła rzeczy, osoby spoza grona zbiorowego adresata oraz, w listach indywidualnych, osoby podległe adresatowi. Trzecia osoba występuje zwłaszcza w dopełnieniach imperatiwów postulujących czynność odbiorcy lub osoby drugiej, i to zawsze w diatezie pasywnej. Ale także niemal 10% wszystkich imperatiwów użytych w Listach Apostoła bezpośrednio określa diatezę aktywną lub pasywną trzeciej osoby. Są to wyłącznie imperatiwy z końcówką trzeciej osoby. Diatezę aktywną oznaczają formy aktywne i medialne, pasywną – pasywne oraz konstrukcje z ἔστω (Gal 1, 8. 9) i γινέσθω (1 Kor 14, 26. 40; 16, 14; Rz 3, 4). Imperatiwy określające diatezę pasywną trzeciej osoby (12 wystąpień) w gruncie rzeczy są w Listach parafrazami imperatiwów aktywnych w tym samym temacie, określających czynność odbiorcy. Bo to właśnie odbiorca, podejmując sam lub łącznie z innymi daną czynność, ma postawić trzecią osobę w diatezie pasywnej. Nakaz np. "prezbiterzy, którzy dobrze spełnili swe zadanie przewodniczenia, niech będą uznani za godnych, ἄξιούσθωσαν, podwójnej zapłaty" (1 Tym 5, 17) ma być wykonywany przez odbiorcę i przez podległych mu chrześcijan (podobne konstrukcje zob. Gal. 1, 8. 9; 1 Kor 14, 26. 40; 16, 14; Rz 3, 4; Ef 4, 31; 5, 3; 1 Tym 3, 10; 5, 9. 16).

Aktywna diateza trzeciej osoby, określona przez końcówkę imperatiwu nie jest obligatoryjna dla tej osoby w wypadkach, gdy ona nie podlega odbiorcy. Odbiorca ma tylko panować nad skutecznością działania tej trzeciej osoby, starać się dopuścić lub nie dopuścić do jej aktywności. Taki typ aktywnej diatezy trzeciej osoby zawierają następujące przykłady: "niech grzech nie króluje, μὴ βασιλεύτω, w waszym śmiertelnym ciele" (Rz 6, 12); "jeśli niewierzący chce odchodzić, niech odchodzi, χωρίζέσθω" (1 Kor 7, 15); "niech nikt cię nie lekceważy, μὴ περιφρονείτω" (Tt 2, 15) i in. Aktywna natomiast diateza osób podległych indywidualnemu adresatowi zrealizowana być ma przez te właśnie osoby (z wyjątkiem Tt 2, 15) po nakłonieniu ich przez odbiorcę. W tych wypadkach diateza aktywna staje się dla trzecich osób obligatoryjna. Przykładem może tu być nakaz z Listu do Tytusa: μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι, "niech i nasi

[=chrześcijanie – R.P.] uczą się" (Tt 3, 14; podobnie 1 Tym 2, 11; 3, 10, 12; 5, 4. 16; 6, 1. 2a, b; 2 Tym 2, 19).

5. OPOZYCJA NAKAZ – ZAKAZ

Z badań różnych języków indoeuropejskich wynika, że pierwotnie imperativus służył wyłącznie do oznaczania nakazu. Zakaz wyrażano za pomocą innego trybu⁸⁴. Użycie imperatiwów z μή jest zatem innowacją stosunkowo niedawną. Ale w zakresie języka greckiego już najstarsze świadectwa pisane poświadczają łączenie się μή z imperatiwem⁸⁵. Zachowane dzieła epoki klasycznej wykazują, że zakaz oznaczany był w praesens drugiej i trzeciej osoby przez μή z imperatiwem, a w aoristum drugiej osoby – przez μή z koniunktywem, trzeciej osoby zaś – przez μή z koniunktywem lub, choć rzadko, z imperatiwem⁸⁶. Niektórzy uważają, że zakaz poprzez formę aorystu ma charakter prewencyjny. Oznacza on, iż dana czynność nie jest jeszcze przez odbiorcę wykonywana. Nadawca stara się poprzez zakaz zapobiec decyzji jej spełniania. Zakaz natomiast w praesens oznacza, że czynność już jest wykonywana i należy jej zaniechać⁸⁷. Inni jednak chyba słusznie utrzymują, że różnice między praesens i aoristum nie są w zakazach tak ewidentne⁸⁸.

Nowy Testament w stosowaniu formy zakazu zachowuje, z nielicznymi wyjątkami, normy klasyczne⁸⁹. W Listach św. Pawła zgodność z nimi jest pełna. Apostoł jakby unika używania zakazu z koniunktywem aorystu: występuje on jedynie 9 razy, w tym 4 razy w cytatach z Septuaginty (Rz 10, 6; Kol 2, 21a, b, c). Nie ma zakazu poprzez μή z imperatiwem aorystu. Imperativus z μή używany więc jest w Listach tylko w formie czasu teraźniejszego – 73 razy.

Według świadectwa Plutarcha semantyką zakazów z μή zajmowali się już pierwsi stoicy. Chryzyp odróżniał w zakazie trzy czynności osoby mówiącej: mówienie (λέγειν), zakazywanie (ἀπαγορεύειν) i nakazywanie (προστάσσειν). Analizując zakaz μή κλέψης utrzymywał, że osoba ta mówi "μή κλέψης", zakazuje "κλέπτειν" i nakazuje "μή κλέπτειν"⁹⁰. Jest w tym logiczna słuszność.

⁸⁴ H. V a i r e l - C a r r o n. *Exclamation, ordre et défense. Analyse de deux systèmes syntaxiques en latin*. Paris 1975 s. 272.

⁸⁵ S c h w y z e r, jw. s. 594.

⁸⁶ G o o d w i n, jw. s. 89; H u m b e r t. *Syntaxe* s. 123; S c h w y z e r, jw. s. 340.

⁸⁷ A. M u s i c. *Zum Gebrauche des negierten Konjunktivs für den negierten Imperativ im Griechischen*. "Glotta. Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache" 6:1915 s. 210.

⁸⁸ H u m b e r t. *Syntaxe* s. 123.

⁸⁹ J. H. M o u l t o n. *A Grammar of New Testament Greek*. Vol 1: *Prolegomena*. Ed. 5. Edinburgh 1908 s. 122 n.

⁹⁰ S V F II 49, 1-5.

Tab.7. Statystyka imperatiwów nakazu i zakazu (μή + imperativus) w Listach św. Pawła

	Nakaz	Zakaz
1 Tes	18 = 90%	2 = 10%
2 Tes	5 = 71%	2 = 29%
Gal	18 = 86%	3 = 14%
1 Kor	79 = 79%	21 = 21%
2 Kor	22 = 92%	2 = 8%
Rz	47 = 76%	15 = 24%
Kol	25 = 83%	5 = 17%
Flm	4 = 100%	–
Ef	28 = 68%	13 = 32%
Flp	24 = 96%	1 = 4%
1 Tym	35 = 81%	8 = 19%
Tt	13 = 93%	1 = 7%
2 Tym	33 = 100%	–
Razem	351 = 83%	73 = 17%

Pojęcia nakazu i zakazu nie są precyzyjne. Z semantycznego punktu widzenia forma nakazu i zakazu w wielu wypadkach jest wzajemnie zastępowalna. Zamiast np. zakazu "nie zabraniajcie mówić językami" (1 Kor 14, 40) można użyć nakazu "pozwólcie mówić językami". Podobnie zamiast "pamiętajcie" (Kol 4, 18; Ef 2, 11) można powiedzieć "nie zapominajcie". Zastosowanie więc nakazu lub zakazu zależy od upodobania i wyboru osoby mówiącej. Sama statystyka form nakazu i zakazu świadczyć może przede wszystkim o tych upodobaniach mówiącego.

Wydaje się, że wychodząc od form nakazu i zakazu można odróżnić dwa rodzaje postaw odbiorcy, postulowanych przez nadawcę listów: postawę aktywnie otwartą i postawę aktywnie zamkniętą. W terminologii stoickiej pierwszą można by nazwać słowem ὀρμή (działanie progresywne), drugą – ἀφορμή (działanie regresywne)⁹¹. Do nazwania jednak tych dwóch rodzajów postaw dadzą się zastosować w Listach Pawła jego własne imperatiwy: διώκετε (1 Tes 5, 15; 1 Kor 14, 1; δώκε: 1 Tym 6, 11; 2 Tym 2, 22) oraz φεύγετε (1 Kor 6, 18; 10, 14; φεύγε: 1 Tym 6, 11; 2 Tym 2, 22).

Postawę διώκετε postulują w Listach Apostoła imperatiwy bez μή (z wyjątkiem podanych niżej dla postawy φεύγετε) oraz następujące imperatiwy z μή (lub z μή w złożeniach): μή σβήνητε, "nie gaście" (1 Tes 5, 19), μή ἐξουθενείτε, "nie lekceważcie" (1 Tes 5, 20), μή ἀποστερείτε, "nie odłączajcie" (1 Kor 7, 5), μή ἀφιέτω, "niech nie porzuca" (1 Kor 7, 12. 13), μή κωλύετε, "nie zabraniajcie"

⁹¹ R. P o p o w s k i. *Funkcja wyrazów nowych w "Diatrybach" Epikteta*. "Roczniki Humanistyczne" 22:1974 z. 3 s. 79. Już Chryzyp miał zwrócić uwagę na to, że nakaz, λόγος προστακτικός wzywa do ὀρμή, a zakaz, λόγος απαγορευτικός – do ἀφορμή i do ἐκκλισης (SVF III 42, 4-7).

(1 Kor 14, 39), μή ἐξουθενείτω, "niech nie lekceważy" (Rz 14, 3), μή ἀμέλει, "nie zaniedbuj" (1 Tym 4, 14), μή καταρρονεύτωσαν, "niech nie lekceważą" (1 Tym 6, 2), μηδεὶς περιφρονείτω, "niech nikt nie lekceważy" (Tt 2, 15).

Postawę natomiast φεύγετε określają imperatiwy z μή (z wyjątkiem podanych wyżej) oraz z imperatiwów bez μή następujące: ἀπέχεσθε, "trzymajcie się z dala od" (1 Tes 5, 22), ἔστω ἀνάθεμα, "niech będzie wyłączony" (Gal 1, 8. 9), ἐκβάλε, "wypędź" (Gal 4, 30), ἐκκαθάρατε "usuńcie" (1 Kor 5, 7), ἐξάρατε, "usuńcie" (1 Kor 5, 13), φεύγετε, "uciekajcie" przed czymś (1 Kor 6, 18; 10, 14), μενέτω ἄγαμος, "niech pozostaje bez męża" (1 Kor 7, 11), χωρίζεσθω, "niech odchodzi" (1 Kor 7, 15), κειράσθω, "niech się ostrzyże" (1 Kor 11, 6), κατακαλυπτέσθω, "niech nakłada zasłonę" (1 Kor 11, 6), νηπιάζετε, "bądźcie nieletni" w stosunku do zła (1 Kor 14, 20), ἦτω ἀνάθεμα, "niech będzie wyłączony" (1 Kor 16, 22), ἐξέλθατε, "wyjdźcie" (2 Kor 6, 17), ἀφορίσθητε, "odłączcie się" (2 Kor 6, 17), φοβοῦ, "bój się" (Rz 11, 21; 13, 4), μεταμορφοῦσθε, "przekształcajcie się" (Rz 12, 2), νίκα, "zwyciężaj" (Rz 12, 21), ἐκκλίνετε, "odwracajcie się" (Rz 16, 17), νεκρώσατε, "uczynicie martwymi" (Kol 3, 5), ἀπόθεσθε, "odrzućcie" (Kol 3, 8), ἀρθήτω, "niech zostanie usunięta" (Ef 4, 31), ἐλέγχετε, "zbijajcie, demaskujcie" (Ef 5, 11), παραιτοῦ, "unikaj" (1 Tym 4, 7; 5, 11; Tt 3, 10; 2 Tym 2, 23), ἔλεγγε, "karć, zbijaj" (1 Tym 5, 20; Tt 1, 13; 2, 15), φεύγε, "uciekaj" przed czymś (1 Tym 6, 11; 2 Tym 2, 22), περιύστασο, "omijaj" (Tt 3, 9; 2 Tym 2, 16), ἀποστήτω, "niech się odwróci" od czegoś (2 Tym 2, 19), ἀποτρέπου, "odwracaj się" (2 Tym 3, 5), φυλάσσου, "strzeż się" przed kimś (2 Tym 4, 15).

W sumie 76% imperatiwów św. Pawła kształtuje postawę otwarcia się odbiorcy na określone przez nadawcę czynności, rzeczy i osoby, a 24% – postawę unikania i ucieczki.

Głównym przedmiotem niniejszej rozprawy była semantyka formantów fleksyjnych imperatiwu, występującego w Listach św. Pawła. Treści desygnowane przez temat tych imperatiwów pozostawały tu zatem na uboczu uwagi badawczej. Wychodząc od semantycznej podstawy pięciu opozycji, umotywowanych formalnie przez odrębne zespoły końcówek imperatiwu, usiłowaliśmy ujawnić główne cechy postaw i zachowań się, pożądane przez nadawcę Listów u ich odbiorców. Jest to problem ciekawy, ponieważ te treści imperatiwów wywodzą się jakby z podświadomości nadawcy. Mówiący bowiem koncentruje się raczej na doborze treści oznaczanych przez temat imperatiwów. Formy natomiast dobiera – znając oczy-

wiecie doskonale język, a Paweł znał grecki bardzo dobrze⁹² – w sposób bardziej bezwiedny. Otóż desygnacja tych form daje podstawę do następujących stwierdzeń:

Paweł Apostoł domaga się od adresatów swych pism wyłącznie aktywnej postawy względem siebie samych (postawa autoformacji) i względem wszystkich innych, w tym względem Boga, ludzi (tak chrześcijan, jak i niechrześcijan) i rzeczy. Aktywność ta wyraża przede wszystkim odniesienia życzliwe, akceptujące i zdobywcze, rzadko – postawę dezaprobaty i ucieczki, ale wtedy tylko względem zła moralnego i wobec świadomych i upartych jego sprawców. Apostoł dostosowuje nakazy do "tu i teraz" odbiorcy, ale często, dążąc do ukształtowania etycznej dojrzałości odbiorców, podaje normy generalne i nakazy prewencyjne, by były podstawą rozstrzygnięć i wyboru w poszczególnych wypadkach. Nakazy Pawła obowiązują każdego z adresatów dysjunktywnie, ale realizowane są wraz z innymi – jest to moralność jednakowa dla wszystkich – i pod życzliwą kontrolą wspólnoty.

SEMANTICS OF THE IMPERATIVE IN THE LETTERS OF PAUL OF TARS

S u m m a r y

The above paper deals with the semantics of the inflexional formatives of the imperative occurring in the letters of Paul the Apostle. The author is not interested in the designation of the imperative stems. He distinguishes the following oppositions:

1. *Tempus praesens – tempus aoristum*; 2. *Numerus singularis – numerus pluralis*; 3. *Persona secunda – persona tertia*; 4. *Genus activum – genus passivum*; He adds the fifth opposition which does not follow from the designation of inflexional forms, though, namely, injunction-prohibition.

The Apostle demands only active attitudes among people (the attitude of autoformation) toward the surrounding world, including God, other people (both Christians and non-Christians) and objects. This activity has to express a kind, accepting and acquisitive attitude rather than disapproval and escape. The latter attitude would only be taken against the moral evil and its conscious and stubborn instigators. The Apostle adopts injunctions and prohibitions to the present situations of the addressees. He frequently tries to shape their ethic maturity and introduces general principles and preventive orders as a basis for choice and decisions in particular situations. Paul's injunctions refer to all addressees in any disjunctive way but they have to be complied with by all members of the christened community.

---

⁹² Wielu dzisiejszych paulinistów za macierzysty język św. Pawła uważa język grecki, a nie aramejski (zob. F. A m i o t. *L'enseignement de Saint Paul*. Ed. 2. Paris 1968 s. 37.